

กกุฎภัณฑ์ ตามพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ไทย จะต้องมีการสร้างเครื่องราชกกุธภัณฑ์อันเป็นเครื่องหมายความเป็นพระราชาธิบดี น้อมเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาสูญหายไปหมด ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ มีหลักฐานปรากฏในหมายรับสั่งปี จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ตอนหนึ่งว่า “เครื่องจะได้ทำขึ้นใหม่ (มี) พระไชยใหญ่ ๑ พระไชยน้อย ๑ แผ่นทองพระสุพรรณบัฏ ๑ พระมหาสังวาล ๑ พระมหาสังข์เงิน ๑ พระมหาสังข์ทอง ๑ พระมหามงกุฏ ๑ ฉลองพระบาท ๑ พัดขึ้นี่ฝักมะขาม ๑ ธารพระกรง่าม นาก ๒ ธารพระกรยอดทอง ๑ ฯลฯ” ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวไว้ว่า ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบโบราณราชประเพณีครั้งรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ นั้น พระมหाराชครูถวายเบญจราชกกุธภัณฑ์ คือ พระมหามงกุฏ พระแสงขรรค์ ธารพระกร พัดวาลวิชนี และฉลองพระบาท

เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์มีกล่าวไว้ไม่ตรงกัน บางครั้งก็มากเกิน ๕ สิ่ง เช่น ในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ มี เสวตฉัตร วาลวิชนี พระขรรค์ พระมหาพิชัยมงกุฏ ฉลองพระบาท ธารพระกร และพระแสงดาบ ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ไม่มีวาลวิชนีและฉลองพระบาท

ในจดหมายเหตุเรื่องบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ กล่าวถึงมหานพปฎลเสวตฉัตร พระแสงจามรี พระขรรค์ พระมหามงกุฏ และ ธารพระกร ในเรื่องพระบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗ กล่าวถึงวาลวิชนี

(มีพัดกับแฉ่ามรี) พระขรรค์ชัยศรี พระมหาพิชัยมงกุฎฉลอง
พระบาทและธารพระกร

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓ หลังจากสรอง
พระมรุธาภิเษกและทรงรับน้ำอภิเษกแล้ว พระราชครูน้อมเกล้าฯ
ถวายนพปฎลมหาเศวตฉัตร พระสุพรรณบัฏจารึกพระปรมาภิไธย
เบญจราชากกุธภัณฑ์ขัตติยราชวราภรณ์ เครื่องขัตติยราชูปโภคตาม
ลำดับดังต่อไปนี้

พระสังวาลพราหมณ์ธูรา ทรงรับแล้วทรงสวมพระองค์เฉียง
ซ้าย

พระสังวาลนพรัตนราชวราภรณ์ ทรงรับแล้วทรงสวมพระองค์
เฉียงขวา

พระสังวาลพระนพ ทรงรับแล้วทรงสวมพระองค์เฉียงขวา

พระมหาพิชัยมงกุฎ ทรงรับแล้วทรงสวม

พระแสงขรรค์ชัยศรี ทรงรับแล้วทรงวางไว้บนโต๊ะ

ธารพระกรชัยพฤกษ์ ทรงรับแล้วทรงวางไว้บนโต๊ะ

พระแฉ่ามรี ทรงรับแล้วทรงวางไว้บนโต๊ะ

พระวาลวิชนี ทรงรับแล้วทรงวางไว้บนโต๊ะ

พระแส้หางช้างเผือก ทรงรับแล้วทรงวางไว้บนโต๊ะ

พระอัมรังครัตนราวุธ ทรงรับแล้วสวมนิ้วพระหัตถ์ขวา

พระอัมรังควิเชียรจินดา ทรงรับแล้วทรงสวมนิ้วพระหัตถ์

ซ้าย พระราชครูสอด ฉลองพระบาทเชิงงอน ถวาย

พระแสงฝักทองเกลี้ยง ทรงรับแล้วพระราชทานให้ผู้เชิญรับไป

ธารพระกรเทวรูป ทรงรับแล้วพระราชทานให้ผู้เชิญรับไป

ฯลฯ

สรุปว่าเครื่องเบญจราชากกุธภัณฑ์ตามที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ก็คือ พระมหาพิชัยมงกุฏ พระแสงขรรค์ชัยศรี ธารพระกรชัยพฤกษ์ พัดวาลวีชนี และฉลองพระบาท

พระมหาพิชัยมงกุฏ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยทองลงยาประดับเพชร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระราชสมบัตินี้ (การเวก) ไปซื้อเพชรที่เมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย ได้เพชรขนาดใหญ่มาเม็ดหนึ่ง โปรดให้ประดับไว้บนยอดพระมหาพิชัยมงกุฏ เรียกชื่อเพชรเม็ดนั้นว่า “พระมหาวิเชียรมณี” พระมหาพิชัยมงกุฏหนัก ๗.๓ กิโลกรัม

พระแสงขรรค์ชัยศรี องค์กรแสงยาว ๖๔.๕ เซนติเมตร ชาวประมงทอดแหได้ที่ทะเลสาบนครเสียมราฐ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) ได้ให้พระยาพระเชมรเชิญเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๖ พระขรรค์ชัยศรีนี้กล่าวว่าเป็นของครั้งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ทำด้ามและฝักขึ้นด้วยทองลงยาประดับมณี (ด้ามพระขรรค์ยาว ๒๕.๔ เซนติเมตร สอดเข้าฝักแล้วยาว ๑๐๑ เซนติเมตร น้ำหนักรวมทั้งหมด ๑,๙๐๐ กรัม)

ธารพระกรชัยพฤกษ์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์เป็นไม้กลมยาว หุ้มด้วยทองคำตลอด ปลายสุดทำเป็นรูปล้อม ๓ ง่าม จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธารพระกรง่าม ส่วนตอนโคนทำเป็นหัวเม็ดลูกแก้ว

วาลวีชนี คำนี้แยกออกเป็น ๒ คำ คือ “วาล” แปลว่า หางขนหางสัตว์ (ตามลักษณะก็คือเส้าตัวเอง) ส่วน “วีชนี” แปลว่า พัดแต่เดิมในรัชกาลที่ ๑ เป็นพัดใบตาลปิดทองแบบพชนีฝักมะขามขลิบทองคำตามขอบ ด้ามทำด้วยทองคำ ส่วนพระแสงทำด้วยชนจามรี

ด้ามเป็นแก้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “พระแสงนั้นเห็นจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ด้วยจะทรงพระดำริเห็นว่า พัดใบตาลไม่ถูกเพราะพระบาฬีว่าวาลวีชนี ว่าลว่าเป็นชนโคชนิดหนึ่งซึ่งฝรั่งเรียกว่า Yak จึงทรงทำแสขนมจามรีขึ้น แต่ไม่ทรงอาจให้เปลี่ยนพัดของเก่าจึงใช้ไปด้วยกัน”

ฉลองพระบาท สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยทองคำ จำหลักลายลงยาราชาวดีสีเขียวสีแดง ประดับเพชรที่เส้นลวดตามขอบ ด้านในบุด้วยผ้ากำมะหยี่สีแดง ฉลองพระบาททั้งคู่มีน้ำหนัก ๖๕๐ กรัม ทั้ง ๒ สิ่งนี้รวมเรียกว่า เบญจราชกกุธภัณฑ์ (เพราะรวมพัดกับแสเป็นชื่อรวมกันว่าวาลวีชนี) แต่ในที่บางแห่งรวมธารพระกร เทวรูปและพระแสงหวางข้างเผือกเข้าไปด้วย

กฐิน ประเพณีทอดกฐิน หมายถึง พิธีถวายผ้าแก่พระสงฆ์ซึ่งจำพรรษา มาตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ๓ เดือน โดยกำหนดระยะเวลาที่จะทอดกฐินไว้ในระหว่างวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ คือภายหลังวันออกพรรษาจนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เท่านั้น นอกเหนือไปจากระยะเวลาดังกล่าวไม่เรียกว่า “ทอดกฐิน” ในส่วนคำว่า “กฐิน” เอง ก็เป็นคำที่กลายความหมายมาเหมือนกัน คำว่า “กฐิน” เป็นคำบาลีแปลตามศัพท์ว่า กรอบไม้สำหรับชิงผ้าเย็บจีวรของพระภิกษุ กรอบไม้ชนิดนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วๆ ไปในเวลานี้ว่า “สะดึง” การที่ต้องใช้ “กฐิน” หรือกรอบไม้สะดึง ก็เพราะว่าการเย็บจีวรนั้นต้องตัดผ้าออกเป็นชิ้นๆ แล้วเอามาเย็บประสานเข้าให้มีรูปเหมือนเนื้อที่ในนาปลูกข้าว ในสมัยโบราณเครื่องมือในการเย็บผ้ายังไม่เจริญเหมือนอย่างในทุกวันนี้ จึงจำเป็นต้องใช้กรอบสะดึงช่วยชิงผ้าให้ตั้ง

เพื่อจะได้สะดวกในการเย็บมากขึ้น

ในสมัยโบราณนั้น เมื่อมีผู้ศรัทธานำผ้าไปถวายพระภิกษุในเวลาภายหลังวันออกพรรษา ซึ่งเรียกกันว่า “ทอดกฐิน” ดังกล่าวแล้ว ตามหลักการเดิมพระภิกษุจะต้องเอาผ้าชิ้นมาตัดเย็บและยอมให้เสร็จในวันเดียว การที่พระภิกษุต้องเย็บและยอมจิวรผืนใหญ่เช่นนี้ นับว่าเป็นงานหนักมาก เป็นเรื่องวุ่นวายพอดูสำหรับผู้ที่ไม่ใช่ช่างตัดเย็บ ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่สุดที่จะต้องใช้ไม้สะดึงช่วยซึ่งผ้าให้ตั้งในเวลาเย็บ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้อเอง จึงได้เรียกการถวายผ้าอย่างนี้ว่า “กฐิน” คือผ้าที่ต้องใช้ “กฐิน” หรือกรอบไม้ช่วยซึ่งนั่นเอง และได้เรียกสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ ในปัจจุบันการทอดกฐินได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยโบราณมากและเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. การทอดกฐินอย่างง่าย คือ การนำผ้าที่สำเร็จแล้วไปถวายพระ วิธีนี้ทำกันอยู่โดยมาก เรียกกันว่า “มหากฐิน”

๒. การทอดกฐินอย่างยาก คือ การเก็บฝ้ายเอามาปั่นกรอและสาวทำเป็นเส้นด้ายทอเป็นผ้า ตัดเย็บ ย้อมให้เสร็จในวันเดียว อย่างนี้เรียกว่า “จุลกฐิน” ไม่นิยมทำกันบ่อยนัก เพราะเป็นเรื่องยุ่งต้องใช้คนมากหมดเปลืองมาก แต่ถือกันว่าได้บุญได้กุศลมาก ทางภาคอีสานเรียกจุลกฐินว่า กฐินแล่น

การทอดกฐินมีขั้นตอนที่จะต้องปฏิบัติดังนี้ เริ่มด้วยการกำหนดวัดที่จะไปทอดกฐิน คือเมื่อผู้หนึ่งผู้ใดจะทอดกฐินที่วัดใด ก็จะต้องไปบอกกล่าวให้พระภิกษุในวัดนั้นทราบล่วงหน้าเสียก่อน เพื่อป้องกันมิให้คนอื่นมาทอดซ้ำ การบอกล่วงหน้าเช่นนี้เรียกกันว่า “จองกฐิน” ถ้าไม่ได้บอกล่วงหน้าไว้ก่อน แล้วไปทอดเรียกกันว่า “กฐินจร” หรือ “กฐินโจร” บางทีเมื่อถึงเทศกาลทอดกฐินแล้วไม่มี

ใครมาทอด วัดที่ไม่มีใครมาทอดมาของกฐินนี้มีอยู่เสมอเรียกว่า “กฐินตก” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสต้นก็โปรดหาวัดกฐินตกเช่นนี้ทอด

อนึ่งการที่กำหนดให้ทอดกฐินในระยะเวลาที่ออกพรรษาแล้วไม่เกิน ๑ เดือนนั้น เพื่อความเข้าใจจะขอเล่าถึงประวัติของกฐินเสียก่อน ตามประวัติกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพระภิกษุชาวเมืองปาฐา ประมาณ ๓๐ รูป มีความประสงค์จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เมืองสาวัตถี แต่เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นเดินทางไปถึงเมืองสาเกต และยังมีเหลือระยะทางอีก ๖ โยชน์ ก็จะถึงเมืองสาวัตถี เผอิญในระยษะนั้นถึงวันเข้าพรรษาจะเดินทางต่อไปอีกไม่ได้ จึงต้องอยู่จำพรรษาในเมืองสาเกต ในระหว่างที่อยู่จำพรรษานั้นก็มีความร้อนรนใครจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยเร็ว ครั้นออกพรรษาแล้วก็ไม่ได้รอช้า รีบเดินทางออกจากเมืองสาเกตทันที แต่เนื่องจากยังไม่สิ้นฤดูฝน พระภิกษุเหล่านั้นจึงถูกฝนเปียกปอน ทางเดินก็เต็มไปด้วยโคลนตม ได้รับความลำบากเป็นอันมาก เมื่อไปถึงเมืองสาวัตถีและเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ทรงทราบความลำบากของพระภิกษุ จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุทำพิธีกรานกฐิน คือรับผ้าที่มีผู้นำมาถวาย แล้วตัดเย็บซ่อมทำพิธีอนุโมทนาตามพิธีของกรานกฐิน ในระยะเวลาภายหลังวันออกพรรษาแล้วไม่เกิน ๑ เดือน พระภิกษุที่ได้รับพิธีกรานกฐินแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ คือ ได้รับการยกเว้นในการผิดวินัย ๕ ประการ เป็นเวลา ๔ เดือน (หมดเขตในวันเพ็ญเดือน ๔) อานิสงส์หรือช้อยกเว้น ๕ ประการ นั้นคือ

๑. เข้าบ้านได้โดยไม่ต้องบอกลาภิกษุด้วยกัน ทั้งนี้เพราะมีวินัยกำหนดไว้ว่า ถ้าพระภิกษุจะเข้าไปในหมู่บ้านต้องบอกลาเพื่อนภิกษุด้วยกันเสียก่อน ซึ่งย่อมเกิดความลำบาก เพราะถ้าเผอิญอยู่องค์

เดียว ก็ไม่มีใครจะรับลากี้ไปไม่ได้

๒. เดินทางโดยไม่ต้องเอาไตรจีวรไปด้วย ทั้งนี้ก็เนื่องมาจาก มีบทบัญญัติให้พระภิกษุนำไตรจีวร คือ สบง จีวร สังฆาฏิ ติดตัวไปด้วยทุกครั้งไม่ว่าจะไปไหน ซึ่งในบางกรณีพระภิกษุบางองค์อาจจะได้ผ้าชนิดหนาๆ ซึ่งลำบากแก่การนำไปไหนไกลๆ

๓. อนุญาตให้ฉันอาหารโดยล้อมวงกันได้ ซึ่งตามธรรมดาเวลาฉันอาหารต้องนั่งเรียงกัน จะล้อมวงกันไม่ได้ แต่เมื่ออาหารมีน้อย การนั่งเรียงกันก็ย่อมลดจำนวนอาหารลงไปอีก การล้อมวงดูจะดีกว่า

๔. เก็บจีวรที่ยังไม่ต้องการใช้ไว้ได้ ข้อนี้ก็โดยมีบทบัญญัติไว้ว่า จีวรที่เหลือใช้เก็บไว้ได้เพียง ๑๐ วัน

๕. ลากที่เกิดขึ้น ให้เป็นของภิกษุผู้จำพรรษาในวันนั้น ซึ่งได้กรานกฐินแล้ว

ทั้ง ๕ ข้อนี้ถือเป็นอาณิสสหรือข้อยกเว้นให้แก่พระภิกษุที่ได้กรานกฐินแล้ว พิธีกรานกฐินจึงถือเป็นความดีความชอบอย่างหนึ่ง

ในประเทศไทยนี้มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่สองแบบ คือ แบบหินยานกับมหายาน แบบหินยานนั้น คือ แบบพระสงฆ์ไทย ส่วนแบบมหายานนั้น ได้แก่ พระสงฆ์อนัมนิกายและพระสงฆ์จีนนิกาย ฉะนั้นระเบียบประเพณีอะไรต่างๆ จึงผิดกันไปมาก เช่น กำหนดการเข้าพรรษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหายานหรืออนัมนิกายนั้นเริ่มเข้าพรรษาวันที่ ๑๖ เดือน ๔ และออกพรรษาวันที่ ๑๖ เดือน ๗ ตามปฏิทินจีน ซึ่งผิดกับของไทย คือ เข้าพรรษาก่อนและออกพรรษาก่อน ฉะนั้นการทอดกฐินของฝ่ายอนัมนิกาย หรือตามวัดญวนจึงตกอยู่ในราวเดือนกันยายน ส่วนพระสงฆ์ไทยถือตามแบบหินยานจึงออกพรรษาในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ อยู่ในราวเดือนตุลาคม

ประเพณีทอดกฐินในประเทศไทยจะเริ่มมีมาแต่สมัยใดไม่ปรากฏ แต่มีกล่าวไว้เป็นหลักฐานในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงสมัยสุโขทัย หลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ตอนหนึ่งว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน ฯลฯ”

การถวายผ้ากฐินไม่มีพิธีรีตองอะไรมากนัก เมื่อพระสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูป (ต่ำกว่านั้นไม่เป็นกฐิน) มาประชุมพร้อมกันแล้วเจ้าภาพหรือทายกผู้เป็นเจ้าของกฐินอุ้มผ้ากฐินนั่งคุกเข่า (นั่งบนสั้นเท้า) หรือยืนหันหน้าไปทางพระประธาน ตั้งนโม ๓ หน แล้วหันหน้ามาทางพระสงฆ์ กล่าวคำถวายผ้ากฐินสิ้นวาระ ๓ ครั้ง แล้วจึงถวายเครื่องบริวารตามเวลาอันสมควร ถ้ามีเจ้าภาพหลายคนเวลาถวายผ้ากฐินใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกโยงผ้ากฐินให้จับโดยทั่วถึงกันแล้วหันหน้ากล่าวนำคำถวายให้คนเหล่านั้นว่าตาม คำถวายกฐินใช้กันเป็นสองอย่าง คือ แบบธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย

คำถวายกฐินตามแบบธรรมยุต เมื่อว่านโม ๓ หน แล้วว่า “อิมี ภนฺเต สปุบริวาริ กฐินํทุสฺสํ สงฺฆสฺส โอิโณชยาม สาธุโน ภนฺเต สงฺโม อิมิ สปุบริวาริ กฐินํทุสฺสํ ปฏิกุคฺคณาตุ ปฏิกุคฺค เหตุวา จ อิมินา ทุสฺเสน กฐินิ อตุถรตุ อมฺหากิ ทีฆรตุตี หิตาย สุขาย” แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ถวายผ้ากฐินกับทั้งบริวารนี้แก่สงฆ์ ขอสงฆ์จงรับผ้ากฐินกับทั้งบริวารนี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย รับแล้วจงกรานด้วยผ้านี้ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย

สิ้นกาลนาน เทอญ

ส่วนคำถวายกฐินตามแบบมหานิกายนั้นเมื่อวานโม ๓ หนแล้วว่า อิมํ ภนฺเต สบฺปริวารํ กฐินจิวรทุสฺสํ สงฺฆสฺส โอนฺชยาม (ว่า ๓ หน) แปลว่า ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอถวายผ้ากฐินจิวรกับทั้งบรืวารนี้แก่สงฆ์

คำถวายกฐินทั้งสองอย่างนี้ใช้เฉพาะทางราชการเท่านั้น ส่วนกฐินชาวบ้านจะใช้แบบใดก็ได้

อนึ่งมีเรื่องพิเศษเกี่ยวกับผ้าพระกฐินหลวงอยู่อย่างหนึ่งคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งทรงผนวชในรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้ทรงสอบสวนพระวินัย เห็นว่าพิธีกฐินทำห่างเหินจากพระบรมพุทธานุญาตมากนัก ชั้นเดิมทรงแก้ไขเพียงรับไตรกฐินไปแล้วก็นำเอาไตรจิวรผืนใดผืนหนึ่งไปเลาะแล้วเย็บย้อมใหม่ให้ต้องตามพระบรมพุทธานุญาต ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อถึงคราวถวายผ้าพระกฐิน ก็ได้พระราชทานผ้าขาวเพิ่มเติมในผ้าไตรพระกฐินอีกพับหนึ่ง สำหรับวัดพระสงฆ์ธรรมยุต เพื่อจะได้ไปตัดเย็บย้อมเป็นผ้ากฐินให้ต้องตามพระวินัย ถือเป็นประเพณีสืบมา ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดเบญจมบพิตร ได้พระราชทานพระกฐินเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ก็ทรงพระราชทานผ้าขาวเพิ่มเติมในผ้าไตรพระกฐินอีกพับ ๑ ตามแบบธรรมยุต และในครั้งนี้ได้ทรงกำหนดคำถวายผ้าพระกฐินเป็นภาษาไทยล้วน โดยทรงกล่าวถวายว่า “ผ้าพระกฐินทานกับทั้งผ้าอาณิสงส์บรืวารทั้งปวงนี้ ข้าพเจ้าขอถวายแก่สงฆ์ขอพระสงฆ์จงรับผ้าพระกฐินกับทั้งบรืวารนี้ แล้วจงทำกฐินต์ถาวรกิจด้วยผืนผ้านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลนานเทอญ” ในรัชกาลปัจจุบันนี้ก็ยังคงกล่าวถวายดังกล่าว

ข้างต้นนี้ทุก ๆ ปี เป็นแบบอย่างเฉพาะวัดเบญจมบพิตร

การพระราชทานผ้าขาวเพิ่มเติมในผ้าไตรพระภิกษุอื่นนอกจากวัดเบญจมบพิตรแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้โปรดพระราชทานที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์อีกวัดหนึ่ง

กรวดน้ำ การกรวดน้ำเป็นประเพณีของคนโบราณ เมื่อทำบุญแล้วมักจะกรวดน้ำแผ่ส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย คำว่ากรวดก็คือหลั่งน้ำนั่นเอง การกรวดน้ำมีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. เป็นการมอบหรือยกสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งสิ่งนั้นไม่อาจจะยกมอบไปให้ได้ ก็ใช้น้ำหลั่งใส่มือผู้รับเป็นการมอบให้อย่างพระเวสสันดร หลั่งน้ำในมือพราหมณ์มอบช้างให้ หรืออย่างที่ขุนพลทำพิธีหลั่งน้ำให้พราหมณ์วามนเมื่อมาขอที่สามยก้าว (ดูหนังสือ *เทวนิยาย* โดย ส. พลายน้อย)

๒. เป็นการตั้งความปรารถนา ขอให้ผลบุญที่ทำไปนั้นจงบังเกิดผลตามปรารถนาอย่างเวลาพระขึ้น “ยถาวาริวหา” ซึ่งแปลว่า ปรารถนาสิ่งไรขอให้เต็มบริบูรณ์เหมือนน้ำเต็มฝั่ง

๓. เป็นการแผ่ส่วนกุศลให้แก่ญาติมิตรในผลบุญที่ตนได้ทำนั้น การกรวดน้ำนี้เห็นจะถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณ มีเรื่องอ้างกันว่า

เมื่อพระพุทธองค์ผจญกับพระยาวัสสวดีมาร ซึ่งเป็นเจ้าแห่งความชั่ว เรื่องมีว่า เมื่อพระยามารรู้ว่าพระพุทธองค์จะพ้นจากอำนาจของตนก็มีความโกรธ จึงยกพหลพลโยธาเข้าทำร้าย แต่ด้วยบารมีของพระองค์ อาวุธที่พระยามารถือจะเข้าทำร้ายนั้นได้กลายเป็นดอกบัว ไม่อาจจะทำอะไรได้ เมื่อทำร้ายไม่ได้ก็คิดจะไล่ที่อีก โดยหาว่าพระองค์เอาบัลลังก์ของตนไปประทับ และอ้าง

เสนามารทั้งหมดยกเว้นพยานแบบสมรู้ร่วมคิด ส่วนพระพุทธรูปองค์
ไม่รู้จะอ้างใคร ก็อ้างแม่พระธรณีเป็นพยาน แม่พระธรณีจึงปรากฏ
กายขึ้นเฉพะพระพักตร์ และประกาศว่า เมื่อพระพุทธรูปองค์ได้
บำเพ็ญทานแต่ละครั้งนั้นได้ทรงหลั่งน้ำลงเหนือธรณีทุกครั้งไป น้ำ
นั้นนางยังเก็บไว้ในมวยผม จะเอาออกมาให้ดูเป็นพยานก็ได้ ว่า
แล้วนางก็บิดมวยผมออกมาเป็นน้ำไหลท่วมพลมารลอยคอไปตามๆ
กัน

เรื่องนี้เป็นกรณียกฟ้องว่า พระพุทธรูปเจ้าก็เคยหลั่งน้ำเมื่อ
บำเพ็ญทานมาแล้ว การหลั่งน้ำหรือกรวดน้ำนี้เป็นปัญหาที่ถก
เถียงกันอยู่เสมอว่าทำเพื่ออะไรและจะได้อะไร สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงตรวจหาหลักฐานที่มา
ไว้ในเรื่องกรวดน้ำตอนหนึ่งว่า “เรื่องกรวดน้ำนี้คันดูในภาษาบาลี
อรรถกถาได้ความเป็นแน่ว่า คนครั้งแต่งบาลีอรรถกถานั้น ไม่ได้
ใช้วิธีกรวดเหมือนอย่างคนในประเทศเราทำกันอยู่ทุกวันนี้ การ
หลั่งน้ำหรือกรวดน้ำนี้คนครั้งนั้นใช้เป็นเครื่องมอบถวายทานวัตถุ
ที่ตนบริจาคซึ่งมิได้ถวายด้วยมือ น้ำนั้นเรียกว่า ทักขิโณทก แปลว่า
น้ำสำหรับให้แทนทักษิณาทาน เมื่อหลั่งน้ำลงในมือปฎิคาหกผู้รับ
แล้ว ก็ชื่อว่าบริจาคทานนั้นแล้ว ส่วนปฎิคาหกเมื่อรับน้ำแล้ว ก็
ชื่อว่ารับบริจาคทานนั้นแล้ว เขาไม่ได้ใช้กรวดน้ำให้ผู้ตายแล้วเช่น
คนในประเทศเราทำกัน ในบาลีแห่งหนึ่งว่าเมื่อพระพุทธรูปเจ้าได้
ตรัสรู้แล้วใหม่ เสด็จไปเมืองราชคฤห์ครั้งแรก ทรงแสดงธรรม
เทศนาให้พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ ตั้งอยู่ในโศดา
ปัตติผลในป่าตาลแล้ว รุ่งขึ้นเสด็จไปเสวยที่พระราชานิเวศน์ ครั้น
เสวยแล้วพระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชดำริหาที่อันสมควรเป็นที่
พระเสด็จอยู่ จึงได้ทอดพระเนตรเห็นป่าไม้ไผ่ที่เรียกว่า เวฬุวัน ว่า

เป็นที่ประกอบด้วยคุณ ควรเป็นที่พระเสด็จอยู่ จึงได้ทรงจับพระ
เต้าทองหลังน้ำถวายเป็นวันนั้นแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประธาน ความในบาลีว่าไว้อย่างนี้

ในอรรถกถาแห่งหนึ่งว่า สิริวัฑฒกภูมพีทำการต้อนรับแก่
พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว รับบาตรจากพระหัตถ์
พระตถาคตเจ้าแล้วเชิญภิกษุสงฆ์ให้เข้าไปสู่มณฑป แล้วถวายน้ำ
ทักษิโณทกแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานผู้นั่งแล้วใน
อาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว จึงเลี้ยงภิกษุสงฆ์ด้วยของควรเคี้ยวควรฉัน
อันประณีต ดังนี้

อนึ่งในเวสสันดรชาดกก็มีปรากฏว่า พระเวสสันดรจะประทาน
สองกุมารให้แก่ชูชก และประทานนางมัทรีให้แก่พระอินทร์ผู้แปลง
เพศเป็นพราหมณ์มาขอ ก็หลังพระเต้าน้ำประทานให้ดังนี้

อาศัยความสามแห่งนี้ ได้สันนิษฐานว่า คนครั้งก่อนเขาใช้
หลังน้ำเป็นเครื่องมอบถวายทานที่เขาถวายก่อนเลี้ยงพระ ไม่ได้ใช้
กรวดอุทิศให้ผู้ตายแล้ว เมื่อพระฉันเสร็จแล้วอนุโมทนาเหมือนทุก
วันนี้ ถึงในที่อื่นๆ ก็อย่างนี้ แต่ในอรรถกถาแห่งหนึ่งว่า เมื่อพระ
ราชาจะถวายน้ำทักษิโณทกทรงอุทิสว่า ขอให้สำเร็จแก่ญาติของ
เราเถิด ขณะนั้นสระบัวอันดอกบัวดาดาษเต็มไป บังเกิดแก่เปรตทั้ง
หลาย เปรตเหล่านั้นอาบน้ำ ตีมน้ำในสระนั้นแล้วสงบรังับความ
กระวนกระวาย ความลำบาก และความกระหายเสียได้ พระราชา
จึงถวายข้าวต้ม ของเคี้ยว และของฉัน แล้วก็ทรงอุทิสให้ ขณะนั้น
ข้าวต้ม ของเคี้ยว และของฉัน อันเป็นทิพย์เกิดแก่เปรตทั้งหลาย
เหล่านั้น เปรตทั้งหลายนั้นได้บริโภคของนั้นแล้ว เป็นผู้สิ้นอินทรีย์
อันเหิบอิม พระราชาจึงถวายผ้าและที่นอนที่นั้งแล้ว ทรงอุทิสให้
ผ้านุ่มห่ม ยาน ปราสาท ผ้าปูนอน ที่นอน และเครื่องประดับต่างๆ

ก็เกิดแก่เปรตทั้งหลายเหล่านั้นดังนี้ๆ ถึงความในอรรถกถา นี้ ก็
สำแดงว่า น้ำทักษิณทกนั้นถวายก่อนเพื่อเป็นเครื่องหมายมอบ
ทานทั้งปวงเหมือนที่กล่าวแล้ว ไม่สำแดงว่าให้ทานแล้วจึงกรวดน้ำ
อุทิศให้เปรตฯ การอุทิศส่วนบุญให้เปรตนั้นด้วยเจตนาเท่านั้น เป็น
แต่ท่านอยากจะสำแดงอานิสงส์ให้มากเกินกว่าแม้แต่น้ำทักษิณทก
ที่พระราชากษัตริย์ให้ ก็อาจให้เกิดสระบัวแก่เปรตได้ฯ ถ้าจะ
อาศัยนัยนี้แล้วถือว่า เมื่อจะอุทิศส่วนบุญให้ผู้ตายแล้วต้องให้น้ำด้วย
จะได้เกิดสระน้ำแก่ผู้ตายแล้วจะได้อาบและดื่มกินให้สำราญก็ได้ แต่
ทำไมไม่หลั่งน้ำลงในมือปฎิคาหกเมื่อบริจาคน้ำให้ถูกธรรมนิยม
เล่า กรวดแล้วกลับไปเทเสียหรือประสงค์จะให้สัตว์มีปากอัน
น้อยที่อาศัยแผ่นดิน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ปฎิคาหกอยู่ แต่น้ำนั้นก็คง
เป็นทานวัตถุไป ไม่ควรเรียกว่าน้ำกรวด ถึงแม้ว่าจะหลั่งน้ำลงใน
มือปฎิคาหกด้วยประสงค์จะให้สำเร็จเป็นสระน้ำแก่ผู้ตายแล้ว น้ำ
นั้นก็คงจัดว่าเป็นทานวัตถุ ไม่เป็นเครื่องอุทิศ ความอุทิศย่อมมี
ด้วยเจตนาอย่างเดียว ตัดความสันว่า คนแต่ก่อนเขาใช้หลั่งน้ำ
เพื่อมอบทานที่เขาบริจาคน้ำก่อนพระฉัน ไม่ได้กรวดน้ำอุทิศให้ผู้ตาย
แล้ว เมื่อพระฉันเสร็จแล้วอนุโมทนา เป็นแต่เขาอุทิศส่วนบุญให้ผู้
ตายแล้วด้วยเจตนาเท่านั้นฯ”

สรุปว่าบัณฑิตแต่ปางก่อนสอนว่า “พึงทำทานอุทิศผู้ทีละโลก
นี้ไปแล้ว หรือทำบุญอันใดอันหนึ่งโดยปกติของตนแล้ว พึงอุทิศ
ส่วนให้แก่ผู้อื่นดังนี้ๆ เมื่อท่านสอนดังนี้ก็เป็นเหตุให้ตั้งเจตนาอุทิศ
นั้นไม่ได้สอนว่าต้องมีน้ำกรวดด้วยฯ ข้อที่กล่าวมานี้ไม่ใช่ว่าจะคัด
ค้านไม่ให้กรวดน้ำ เป็นแต่ประสงค์จะสำแดงว่า ถึงจะมีน้ำกรวด
หรือไม่มีไม่เป็นประมาณ เจตนาที่อุทิศให้ท่านั้นแหละควรเป็น
ประมาณในการแผ่กุศลให้เท่านั้น ก็แต่ว่าสิ่งใดที่ไม่มีโทษแล้วถึงจะ

ทำบัณฑิตก็ไม่ดีเตียน” การกรวดน้ำจึงได้ทำกันสืบมา

กระจกเงา ไทยใช้กระจกเงาส่องหน้ามาแต่เมื่อใดไม่พบหลักฐานแน่ชัด มีปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระการุญภาพแก่นาย เต็มหาดเล็กนั้นเป็นอันมาก มีพระราชดำริจะใคร่ให้เจ้าตัวรู้ว่า เป็นพระเจ้าลูกเธอ และทรงพระกรุณาดำรัสให้เจ้าพนักงานเชิญเอา พระฉายมาตั้งก็ทรงส่องพระฉาย แล้วกวักพระหัตถ์ดำรัสเรียกนาย เต็มหาดเล็กเข้าไปให้ใกล้พระองค์ แล้วก็ดำรัสว่า เอ็งจงดูเงากระจก เกิด” เหตุการณ์นี้เข้าใจว่าจะเกิดขึ้นภายหลัง พ.ศ. ๒๒๐๔ หลาย ปี ในจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า “คลื่นพิมานอากาศ ไล่ กระจกเทศมีกรอบทองน้อยใหญ่” ซึ่งหมายถึงกระจกเงานั้นเอง

ไทยจะได้กระจกเงาเข้ามาใช้จากที่ใด หรือใครนำเข้ามา จำหน่ายยังเป็นปัญหาอยู่ แต่เข้าใจว่าน่าจะเป็นฮอลันดากับฝรั่งเศส โดยเฉพาะฮอลันดานั้นเข้ามากรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๔๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ มีห้างค้าขายใหญ่โต ภายหลัง ฮอลันดายึดเมืองยะกะตราได้เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๑๖๒ ได้สร้างเมืองบาดาเวียขึ้นใหม่ ไทยเราเรียกเมืองนี้ต่างกันไป เช่น เรียกปัตเวีย, ยักกะตรา, ไยกะตรา แต่ที่ติดปากกันมากคือกะหลา ป่า ในเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* มีกลอนว่า

“อีเม้ยรับกลับเข้าห้องใน หยิบกระจกบานใหญ่กะหลาป่า
เทศแท้เที่ยงดีมีราคา เอาออกมาให้ขุนแผนผู้แฉ่งไว”

กระจกกะหลาป่าคงจะเป็นสินค้าขาเข้าที่สำคัญอย่างหนึ่งใน

สมัยนั้นและนิยมกันเป็นของดีมีราคา หนึ่งกระจกเงาส่องหน้าคงจะเป็นของสำคัญที่ต้องจัดให้แก่เจ้าสาวด้วย ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน สมเด็จพระพันวษาเมื่อประทานนางสร้อยฟ้าให้พระไวยก็ตำรัสตั้งคลัง

“..... ให้เบิกผ้ามาเย็บสำหรับ
หวีกระจกเครื่องแบ่งแต่งให้ครบ แหวนมรกตนพเก้ารูประดับ
พานหมากนากทองสองสำหรับ กับเงินห้าชั่งทั้งโต๊ะพาน”

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นิยมโต๊ะเครื่องแบ่งซึ่งมีกระจกเงาติดอยู่ด้วยบานหนึ่ง ต่อมาภายหลังได้เพิ่มตู้กระจกขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ นอกจากใส่เสื้อผ้าแล้ว ก็มีกระจกแผ่นใหญ่มองเห็นทั้งตัวอีกแผ่นหนึ่งติดที่บานตู้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จขึ้นไปประพาสเมืองกำแพงเพชร ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “ที่นี่ได้เห็นของประหลาดอย่างหนึ่ง คือ กระจกหอบ่าวสาว กระจกนี้เป็นของนายมากผู้ใหญ่บ้าน กรอบทำด้วยไม้สลักลวดลายแปลก มีกระจกอยู่ที่ตอนข้างบน ใต้ยอดกรอบลงมานิดเดียว กระจกนั้นก็บานเล็ก กรอบโตกว่าเป็นอันมาก ถ้าดูผาดๆ ก็นึกว่ากระดานทำรูปคล้ายพระเจดีย์ ยอดสลักเป็นรูปหงส์ แต่กระจกนี้เป็นของสำคัญมาก ใครจะแต่งงานกันต้องมายืมกระจกบานนี้ไปแต่งเรือนหอ พอเสร็จงานแล้วก็นำไปส่งคืนเจ้าของว่าเป็นธรรมเนียมเช่นนี้มานานแล้ว กระจกนี้นายมากกว่าได้รับมรดกสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ว่าเดิมเป็นของพวกชาวเมืองเชียงราย เมื่อถูกพวกเมืองเชียงแสนตีแตกกระจัดกระจายหนีมาอยู่ที่พราณกระต่าย หวังใจว่าเจ้าของจะไม่ขายกระจกนั้นเสีย ถ้าชาวต่างประเทศมาฉวยไป

เสียได้ก็จะเจ็บอยู่”

ถ้ากระจกบานนี้ยังอยู่ ก็นับว่าเป็นกระจกแต่งงานที่เก่าที่สุดของไทย

กระจกเงานอกจากจะซื้อจากฮอลันดาแล้ว ภายหลังฝรั่งเศสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี เข้าใจว่าจะนำเครื่องแก้วและกระจกเข้ามาจำหน่าย ด้วยพบจดหมายของมองซิเออร์ เดอลูแอง ฉบับลงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) เขียนไปที่ฝรั่งเศสขอให้ส่งหิวทำด้วยไม้และเขาพร้อมด้วยกระจกเงาสำหรับส่องหน้าขนาดกลางมาให้ที่กรุงศรีอยุธยา หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ได้นำกระจกเงามาใช้เป็นเครื่องประดับสถานที่ด้วย ดังปรากฏในพงศาวดารรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ ว่าเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๒๕๑ โปรดให้ “ประดับกระจกแผ่นใหญ่ในผนังพระมณฑป” และสันนิษฐานกันว่า แต่เดิมจะเป็นกระจกที่ประดับฝาผนังพระที่นั่งธัญมหาปราสาทที่เมืองลพบุรีมาก่อน (สารสินสมเด็จภาค ๔๕)

กระจกาดใหญ่ เป็นชื่อเรียกเครื่องบูชาภัณฑ์เทศน์มหาชาติของเจ้านายที่จัดเป็นพิเศษ ต้องใช้ทุนมาก เรียกกันว่า มหาชาติกระจกาดใหญ่ ไม่อาจทำได้เป็นการประจำ (ดูคำว่า เทศน์มหาชาติ)

กระดานดำ เป็นชื่อเรียกกระดานที่เด็กนักเรียนใช้เขียนหนังสือก่อนที่จะมีกระดานชนวนที่ทำด้วยแผ่นหินชนวนสีดำ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนหนังสือในสมัยแรกตั้งโรงเรียน อธิบายว่า กระดานที่ใช้เขียนมีสองอย่างสำหรับนักเรียนชั้นแรกที่เริ่มหัดเขียน ก ข เรียกว่า กระดานดำ ทำด้วยไม้กระดานกว้างประมาณ ๑ ศืบ ยาวประมาณ ๒-๓ ศอก หนาราว

๒ กระเปียด ด้านที่ใช้เขียนหนังสือโสภณเกลี้ยงเรียบ ทาด้วย
เขม่าหม้อกับน้ำข้าวผึ้งแดดให้แห้ง เมื่อจะลบตัวหนังสือที่เขียน
ด้วยดินสอขาว ใช้น้ำลบทำให้กระดาษเปียก จึงต้องหยุดตากกระดาษ
ให้แห้งเสียก่อนแล้วจึงเรียนต่อไป เด็กที่ซึ่เกียจเรียนจะแก้งเอา
น้ำลบมาๆ กระดาษจะได้แห้งช้า มีที่สังเกตว่ากระดาษของเด็ก
ซึ่เกียจสีด่าจะจางเร็วจนเห็นเนื้อกระดาษ เรียกว่า กระดาษแดง

กระดาษดำอีกชนิดหนึ่งสำหรับนักเรียนชั้น ๓ ทำด้วยไม้ทอง
หลางหรือไม้จิว ทำให้เป็นแผ่นกระดาษกว้างคอก ยาวคอกคืบ ที่ต้อง
ใช้ไม้ดังกกล่าวก็เพื่อจะให้ทารกติดแน่นดี (ซึ่รักผสมซึ่เถ้าใบตองแห้ง
เรียกว่า สมุก ทาให้เป็นสีดำ) ต่อจากนั้นใช้ผงกระเบื้องถ้วยที่ปน
ละเอียดคลุกกับน้ำร่ำกทาฉาบอีกครั้งหนึ่งให้เรียบเสมอกัน แล้วขัดเงา
ด้วยหินหรือเมล็ดสะบ้า เมื่อเรียบร้อยดีแล้วก็ทำกรอบ

ดินสอที่ใช้เขียนกับกระดาษดำ ใช้ดินสอพอง คือเอาดินสอพอง
แช่น้ำให้เปียกหรือโหลกให้แหลก พรมน้ำพอให้ปั้นได้ ทำเป็นแท่ง
ขนาดหัวแม่มือ ยาวไม่เกินคืบ ด้วยเหตุที่ดินสอพองถูกน้ำแล้วเหนียว
จึงต้องคั้นน้ำใบตาสีพรหมที่กระดาษสำหรับปั้นดินสอเสียก่อน ไม่
เช่นนั้นดินสอพองก็จะเหนียวติดมือปั้นยาก เสร็จแล้วตากให้แห้ง
ก็ใช้เขียนได้

ส่วนกระดาษชนวนที่ทำจากแผ่นหินชนวนนั้น เข้าใจว่าจะใช้
แพร่หลายมาก่อน พ.ศ. ๒๔๔๙ คือ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะมี
กล่าวถึงในหนังสือ *ประถม ก กา* ฉบับเจ้าหมื่นศรีศรีสรรค์ (หม่อม
ราชวงศ์จัตรา) รวบรวมพิมพ์ครั้งแรก ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ตอน
หนึ่งว่า “อาจารย์ควรที่จะเขียนพยัญชนะตัวใหญ่ๆ บนกระดาษ
ชนวนให้ศิษย์ท่อง” ดินสอที่ใช้เขียน เรียกว่า ดินสอหิน ทำจาก
หินชนวนอย่างเดียวกัน

กระดานไฟ กระดานไฟเป็นคำที่เรียกย่อมาจากกระดานอยู่ไฟ ตาม ประเพณีโบราณ เมื่อคลอดบุตรแล้วต้องอยู่ไฟ คนที่อยู่ไฟต้องนอน บนกระดานไฟซึ่งเป็นไม้แผ่นเดียวกว้างขนาดคอกเศษๆ พอนอน คนเดียวอย่างสบาย ที่เขาใช้กระดานแผ่นเดียวก็เพราะในการอยู่ไฟ ไม่มีที่นอนปู ให้นอนบนกระดานเลยทีเดียว ถ้าเป็นกระดานสอง แผ่นก็จะมีร่องทำให้นอนเจ็บตัวได้ กระดานไฟนี้จะปูไว้หน้าเตาไฟ ในระดับที่จะได้รับความร้อนได้เต็มที่ การอยู่ไฟแบบนี้เหมือนกัน หมดทั้งชาวบ้านและเจ้านาย กระดานอยู่ไฟของเจ้าเรียกว่า “พระแท่น บรรทมเพลิง”

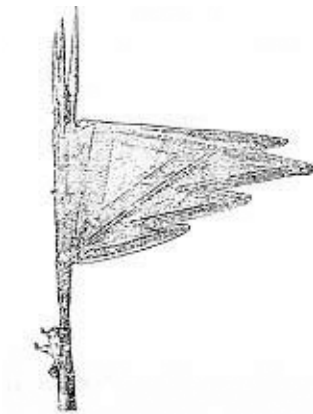
กระบองเพชร ตามภาษาปากเรียกว่า ตะบองเพชร และหนังสือเก่า เขียนว่า กระบองเพ็ชร์ ก็มี ทำด้วยใบตาลหรือใบลาน ที่ปลายข้าง หนึ่งพับขัดไว้คล้ายหัวนก ถือเป็นของมงคลอย่างหนึ่งใช้ในพิธี ตรุษและพิธีโกนจุก ที่ตัวใบลานลงอักขระไว้ว่า “สพฺพเทวาท ปิสาลเจว อาพวกา ทโย ปิจชคคฺ ตาลปตฺตํ ทิสวา สพฺพเพ ยกฺขา ปลาณนฺติฯ” คำจารึกนี้ไม่เหมือนกันทีเดียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ใน พระราชพิธีสิบสองเดือน เดือน ๔ ตอนหนึ่งว่า “กระบองเพชรและพิสมรจ่ายในเวลาภยันภัยเป็น หน้าทีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงจ่ายมาแต่เดิม ถึงเวลาก็ เสด็จขึ้นไปหลังพระแท่นกับเจ้าพนักงานหยิบถุงออกมา แล้วถวาย กระบองเพชรทรงซึ่งจารึกคาถา อริโย อุตฺตโม มคฺโค เป็นต้น ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้จารึกใหม่ แลกกันกับกระบองเพชรสามัญซึ่งจารึก สพฺพเทวาทปิสาลเจว เป็นต้น”

คาถาที่จารึกในกระบองเพชรเรียกกันว่า คาถากันภัย ฉะนั้น

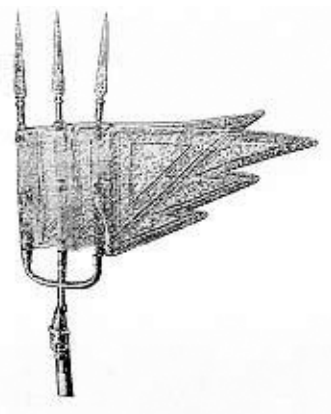
ที่ทำให้เด็กถือกระบองเพชรในพิธีโกนจุก หรือในพิธีตรุษซึ่งถือเป็นเครื่องป้องกันภัยจากภูตผีปีศาจ บางท่านอธิบายว่า กระบองเพชรเลียนแบบมาจากสิ่วราชของพระอินทร์ (วัชระสร้างจากกระดูกของฤๅษีทิจิ) บ้างก็ว่าได้แบบมาจากคทาของพระนารายณ์ที่ได้รับมาจากพระเพลิง มีชื่อว่า คทาเกาโมทกั บางตำนานก็ว่า พระนารายณ์ไปพบเกลาดาววัลย์บนยอดเขาพระสุเมรุ พระเป็นเจ้าจึงทรงเอาเกาวัลย์นั้นมาตะบิดเป็นเกลียวมอบให้เป็นอาวุธของท้าวมหาพรหม แล้วต่อมาท้าวมหาพรหมได้ถวายพระอิศวร นอกจากจะใช้ในพิธีดังกล่าวแล้ว ยังนิยมแขวนกระบองเพชรไว้ในบ้านเรือนอีกด้วย เชื่อกันว่าเป็นการป้องกันภัยจากการรบกวนของภูตผีปีศาจต่างๆ

กระบี่ชูพระครุฑพ่าห์ ชื่อธงที่ลือนำพระราชยานในกระบวนพยุหยาตรา มีกล่าวถึงในลิลิตตะเลงพ่ายตอนหนึ่งว่า “ธ ก็ให้ยาตราพยุหะยุกต์บายกระบี่ชูฝ้ายขาว โบกครุฑพ่าห์ฝ้ายซ้าย” ชื่อที่ใช้เรียกมีผู้คิดเปลี่ยนครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในหนังสือคำอธิบายราชภักดิ์ในราชพิธีภักดิ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ตอนหนึ่งว่า “ธงกระบี่ชูทธธงครุฑพ่าห์ เรียกว่า ธงน้อย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้แบบครุฑและกระบี่ซึ่งเป็นกาบของธงมาถวายรัชกาลที่ ๖ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ได้จัดทำธงนี้ขึ้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงลงคาถาในซองธง”

ชื่อธงกระบี่ชูทธนั้นได้ทราบจากผู้เปลี่ยนเห็นว่าคำว่า ชู แปลว่า ธง อยู่แล้ว ความหมายซ้ำกัน ซึ่งความจริงเป็นคำเก่าเรียกกันมาอย่างนั้นไม่ควรแก้ ในหนังสือ *เทศาภิบาล* เล่ม ๑๑ แผ่นที่ ๖๑ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๓๐ ได้พิมพ์เรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “เมื่อวัน

ธงชัยราชกระบี่ธูชใหญ่

ธงชัยพระครุฑพ่าห์ใหญ่

ธงชัยราชกระบี่ธูชน้อย

ธงชัยพระครุฑพ่าห์น้อย

ที่ ๑๓ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปสมโภชพระปฐมเจดีย์ และสมโภชพระราชมณฑลที่พระที่นั่งสนามจันทร์ ราษฎรชุดได้แผ่นสัมฤทธิ์รูปกระบี่ ๑ รูป ครุฑ ๑ เป็นคู่กัน เป็นของประจำองค์ชัยกษัตริย์แต่โบราณ พระยาสุนทรบุรี ข้าหลวงเทศาภิบาลนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย”

ในหนังสือ *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘* หน้า ๓๗ วันที่ ๙ เมษายน ร.ศ. ๑๓๐ ได้พิมพ์ประวัติของธงกระบี่คู่ชพระครุฑพ่าห์น้อยไว้ดังต่อไปนี้ “ส่วนพระนารายณ์นั้น พรหมณีนียมว่ามีพระยาครุฑเป็นพาหนะ กระบี่เป็นบริวาร จึงเป็นพระราชประเพณีมาแต่โบราณ กษัตริย์ใช้ธงกระบี่คู่ชพระครุฑพ่าห์เป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศเชิญนำเสด็จพระราชดำเนินในงานพระราชสงครามฤๅในกระบวนพยุหยาตราและใช้เป็นเครื่องประดับในงานพระราชพิธีต่างๆ สืบมาจนกาลทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่ได้พระบรมราชาภิเษกแล้ว มีพระภิกษุสงฆ์น้อยมนำของโบราณทำด้วยฝีมืออันดีวิจิตรยิ่งนักมาถวายเพิ่มพูนพระบารมีในปีต้นแห่งรัชสมัย คือแผ่นสัมฤทธิ์รูปพระกระบี่คู่ชพระครุฑพ่าห์ ซึ่งพระก่ล้นเจ้าอธิการวัดพระประโทนชุดได้ที่พระประโทน เป็นของโบราณครั้งพระปฐมเจดีย์เป็นพระนครราชธานี พระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม (ชื่อ ชม สุนทรราชัน ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาศรีวิชัยชนินทร) ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครไชยศรี เป็นผู้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเวลาเสด็จพระราชดำเนินพระปฐมเจดีย์ในงานเฉลิมพระราชมณฑลที่พระราชมณฑลที่พระที่นั่งสนามจันทร์ และสมโภชพระปฐมเจดีย์ ณ วันที่ ๑๓ มกราคม รัตนโกสินทร ๑๒๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม

หลวงนริศรานูวัตติวงศ์ ทรงคิดเครื่องประกอบเป็นธงพระกระบี่ธูช พระครุฑพ่าห์น้อยขึ้น พระยาอนุรักษ์ราชมณฑลเชียร (หม่อมราชวงศ์ป้อม) เป็นผู้จัดทำแล้วทูลงานพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ในวันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ซึ่งเป็นวันตั้งนวางด้าย เริ่มการพระราชพิธี โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งราวไว้ข้างพระแท่นมณฑล สำหรับจะได้เชิญขึ้นผูกเสาศระแท่นมณฑลเข้าพระราชพิธีต่อไป พร้อมกับพระฤกษ์จุดเทียนไชย

ธงพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานูวัตติวงศ์ ทรงคิดเครื่องประกอบและทำเป็นธงพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์น้อยขึ้น นั้น ธงพระกระบี่ธูชพื้นแดงเขียนรูปกระบี่ขาว ธงพระครุฑพ่าห์พื้นเหลืองเขียนรูปครุฑสีแดง ภายในธงแนบผ้าขาววงยันต์และอักษร ตามแบบธงพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์ของเดิมซึ่งพระครูสุทธธรรมสมาจาร วัดประดู่ ได้ทำพิธีลงยันต์และอักษรที่วัดตูม ณ กรุงเทพมหานคร ราวราวตีศรีอยุธยา คันธงไม้ไชยพฤกษ์ ยอดหอกคร่ำทอง กาบธงผูกหางนกยูง เป็นรูปแพนสอดลงในแผ่นพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์ของโบราณนั้นเหมือนกันทั้งคู่

ครั้นเสร็จการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญธงพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์นั้นไปถวาย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อจะได้ทรงจารึกคาถาบนแผ่นสัมฤทธิ์ด้านหลัง รูปพระกระบี่ธูชพระครุฑพ่าห์

วันที่ ๓๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ เวลาเช้า ๔ โมง ๕๒ นาที ๕๖ วินาที ได้พระฤกษ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเทียนนมัสการพระพุทธรูปชินสีห์ในพระ

อุโบสถ แล้วทรงจุดเทียนทองเงินที่โต๊ะทอง ทรงจารึกคาถาที่ด้าน
หลังพระกระปี่ธูและพระครุฑพ่าห์ พระสงฆ์ ๕ รูป มีพระอริยภรรยา
(เซ่ง) เป็นประธาน สวดชัยมงคลพรหมณ์เป่าสังข์ กรมพระแสง
ในชั้นไม้บัณเฑาะว์ เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี โห
รบูชาเทวดาที่ศาลเทวดาบูชาฤกษ์อันตั้งอยู่หน้าพระอุโบสถ หลวง
ญาณปริชา (ร้อง) กรมราชบัณฑิต เจริญรอยพระหัตถ์จารึกด้วย
เหล็กจารต่อไป เสร็จแล้วพระมหाराชครูพิธีพรหมณ์เจิมจุนธง
พระกระปี่ธูพระครุฑพ่าห์ เจ้าพนักงานเชิญธงกลับสู่พระบรม
มหาราชวัง”

ตามความในราชกิจจานุเบกษาที่กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า ธงพระ
กระปี่ธูพระครุฑพ่าห์ใหญ่ของเดิมนั้นสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วน
ธงพระกระปี่ธูพระครุฑพ่าห์น้อยเป็นธงที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๖
และที่เรียกธงพระกระปี่ธู ก็เพราะธงมีรูปกระปี่ (หนูมาน) ขาวบน
พื้นแดง ส่วนธงพระครุฑพ่าห์พื้นเหลืองเขียนรูปครุฑแดง ในสมัย
รัชกาลที่ ๑ เรียกธงดังกล่าวนี้ว่า ธงไชยกระปี่ธูและธงไชยครุฑพ่าห์
เข้าใจว่าสร้างเมื่อครั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕
เพราะปรากฏในรายการสิ่งของเครื่องราชูปโภคที่สร้างใหม่ในรัชกาล
ที่ ๑ เรียกชื่อ “พระมหาธงไชย (ครุฑพ่าห์) ธงไชยกระปี่ธู” และ
ในจดหมายเหตุพระราชพิธีอาพาธพินาศ เมื่อพ.ศ. ๒๓๔๓ เรียกว่า
“ธงไชยกระปี่ธู ธงไชยนารายณ์ชี้ครุฑ”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
อธิบายไว้ในเรื่องธงไทยตอนหนึ่งว่า “ธงพระกระปี่ธูและธงพระ
ครุฑพ่าห์น้อย สำหรับนายทหารเชิญนำเสด็จพระราชดำเนินโดย
กระบวนราบ ธงกระปี่ธูไปข้างขวา ธงพระครุฑพ่าห์ไปข้างซ้าย
หรือเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถพระที่นั่ง มีนายทหาร

เชิญขึ้นมานำหน้าข้างขวาและข้างซ้ายอย่างกระบวนราบ”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อครั้งยังมีวังหลวง วังหน้า ธงพระครุฑพ่าห์เป็นธงไชยของวังหลวง ธงกระบี่ธูชเป็นธงไชยของวังหน้า ในนิราศกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปปราบพม่าที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๙ มีกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“ที่นั้งครุฑทอดท่าเตรียมเสด็จ ดั่งจะเหินงาอากาศดูอาจอัด
จับพญานาคินทร์บินรวบรัด สองหัตถ์ถือธงพิไชยยุทธ
ลงยันต์ลายทองตำหรับหลวง เเด่นดวงเป็นรูปรวยบุตุร”

ดั่งนี้แสดงว่าวังหน้าใช้ธงกระบี่ธูช (ธงมีรูปหนูมาน) ต่อมาภายหลังจึงเอามารวมอยู่วังหลวงทั้งหมด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า “ธงกระบี่ธูช ครุฑพ่าห์ ก็คิดว่าเป็นธงของวังหน้ากับวังหลวงมารวมกันอีก เห็นรูปฉลักเรื่องราวเกียรติที่พระนครวัด ธงรูปลิงมีมาก หลายใช้ประจำตัวพวกนายทัพถึงทั้งปวง ส่วนองค์พระรามใช้ธงเป็นรูปครุฑ ตราวังหน้าของเราก็เป็นรูปพระลักษณะทรงหนุมาน ถ้าธงวังหน้าจะเป็นรูปลิงคือหนุมานก็สมควรยิ่งนัก” (สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสรุปว่า “ถ้าว่าตามหลักฐานในทางโบราณคดีที่ปรากฏอยู่เช่นที่นครวัด ลายจำหลักกระบวนแห่พยุหยาตรา มีรูปครุฑพ่าห์ มีแต่กระบวนนำพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน กระบวนนำแม่ทัพอื่นมีแต่รูปกระบี่แบบเดิมเป็นดั่งนี้ ชวนให้เห็นว่าแต่เดิมไทยก็จะเอาอย่างมาใช้เช่นนั้น คือพระมหาอุปราชมีแต่รูปกระบี่นำ

กระบวน ครั้นภายหลังเอามารวมนำเสด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ อย่าง
คู่กันเป็นมูลของธงกระบี่ชูศรุษพ่าห์”

กระสาปน์สิทธิการ โรงกระสาปน์สิทธิการ เป็นโรงทำเงินตราด้วย
เครื่องจักรที่เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๔ ตั้งอยู่ที่หน้าพระ
คลังมหาสมบัติ ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ทำเงินพดด้วง เหตุที่ไทยต้องสร้าง
โรงทำเงินตราด้วยเครื่องจักร มีคำอธิบายอยู่ในประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๒๕ ว่า ตั้งแต่ไทยทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับ
นานาประเทศเมื่อในรัชกาลที่ ๔ การค้าขายกับต่างประเทศได้เจริญ
ขึ้นอย่างรวดเร็ว มีพวกพ่อค้ามาขอแลกเงินบาทกันเป็นจำนวนมาก
แต่พระคลังมหาสมบัติทำเงินพดด้วงโดยวิธีอย่างเก่า คือทำด้วยมือ
ได้เงินพดด้วงไม่พอใช้ จำเป็นต้องหาทางแก้ไข ฉะนั้นเมื่อราชทูต
ไทยไปเมืองอังกฤษคราวแรก เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ จึงโปรด
ให้ไปซื้อเครื่องจักรมาสร้างโรงทำเงินเหรียญบาทแลเงินสลึงเงิน
เฟื้องจำหน่ายแทนเงินพดด้วงแต่ปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ พระราชทาน
นามว่า “โรงกระสาปน์สิทธิการ” และต่อมาได้ทำทองแดงซีก, เลี้ยว
แลจู้ตะกั่วใช้แทนเบี้ย เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นต้นมา

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ เครื่องจักร
เดิมที่ใช้แต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชำรุด
เสียไป ใช้ทำเงินเหรียญไม่ได้ จึงมีพระราชดำริพร้อมด้วยความคิด
ทำนเสนาบดี ให้สั่งเครื่องจักรทำเงินมาจากเมืองอังกฤษใหม่ให้
แข็งแรงมีกำลังมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ครั้นเครื่องจักรมาถึงพร้อมแล้ว
จึงได้ตั้งโรงกระสาปน์สิทธิการขึ้นใหม่ ในที่ใกล้กับโรงกระสาปน์
สิทธิการเดิม ทางข้างตะวันออกของประตูสุวรรณบริบาล ได้เปิด
ทำการเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๙ ส่วนโรงกระสาปน์

เก่าใช้เป็นโรงหมอดอนหนึ่ง ส่วนที่เหลือใช้เป็นคลังทหารมาจนถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เกิดไฟไหม้ตึกโรงกระสาบน์เก่าหมดทั้งหลัง จึงแก้ไขซ่อมแซมใช้เป็นคลังข้าวที่แต่นั้นมา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ โปรดให้สร้างโรงกระสาบน์ขึ้นใหม่เป็นตึกใหญ่ตั้งตามอยู่ห่างจากพระบรมมหาราชวังประมาณ ๒๐ เส้น มีอาณาเขตบริเวณ ๖๔,๖๔๔ ตารางฟุต ลี้นเงินรวมทั้งเครื่องจักรเป็นราคา ๘๐๐,๐๐๐ บาท เครื่องจักรทำเงินใช้เดินด้วยแรงไฟฟ้ามีกำลังทำเงินบาทได้วันหนึ่งประมาณ ๘๐,๐๐๐ บาท ได้ลงมือก่อสร้างเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ สร้างเสร็จในเวลา ๑๘ เดือน ได้เปิดเมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ ในปัจจุบันกรมธนารักษ์กระทรวงการคลัง ได้มอบตึกโรงกระสาบน์สิทธิการหลังนี้ให้แก่กรมศิลปากร เพื่อใช้เป็นหอศิลป์แห่งชาติ

กราบ การกราบแสดงความเคารพเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของไทย การกราบมีแบบอย่างแตกต่างกันไปแล้วแต่กาลเทศะ ลักษณะการกราบต่างๆ ไปก็คือ ประนมมือขึ้นเสมอหน้าผากแล้วจดมือลงที่พื้นพร้อมด้วยหน้าผาก การกราบเช่นนี้ถ้าเป็นบุคคลทั่วไป อย่างเช่นเด็กกราบผู้ใหญ่ก็ไม่ต้องแบ่มือลงกับพื้น คงวางมือที่ประนมตั้งไว้เช่นนั้น ถ้ากราบพระให้แบ่มือ) และถ้าหมอบอยู่แล้วน้อมศีรษะลงจดมือที่ประนมอยู่กับพื้นก็เรียกว่า หมอบกราบ การกราบอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **เบญจางคประดิษฐ์** คือ การกราบด้วยตั้งอวัยวะห้าอย่างลงกับพื้น คือ เอาเข่าทั้งสอง มือทั้งสอง และศีรษะ จดลงกับพื้น ใช้กราบพระ

กราบถวายบังคมลา ตามพระราชประเพณีเมื่อเจ้านายจะเสด็จออก

จากพระนครไปแรมคืนนอกเขตพระนคร ก็จะต้องมีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๗ มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้วางระเบียบการกราบถวายบังคมลาขึ้น ณ วันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ ไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จะเสด็จจากพระนครถึงแรมคืน ต้องกราบถวายบังคมลาและรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เว้นแต่ในกรณีที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ข้อ ๒ เจ้านายชั้นหม่อมเจ้า จะทูลลาต่อผู้ทรงกำกับการพระราชวงศ์แทนกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงโดยตรงก็ได้ และเมื่อผู้ทรงกำกับการพระราชวงศ์ทรงอนุญาตแล้วก็ไปได้ นับเป็นเสมือนว่าได้กราบถวายบังคมลา และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว

ข้อ ๓ พระอนุวงศ์ไปในความปกปักรักษาของพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ไม่ต้องกราบถวายบังคมลา ให้อยู่ในความรับผิดชอบของพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่

ข้อ ๔ การไปมาภายในเขตมณฑลกรุงเทพฯ ไม่ต้องกราบถวายบังคมลา

ข้อ ๕ การไปมาในหน้าที่ราชการ ไม่ต้องกราบถวายบังคมลาเป็นส่วนตัว ให้เป็นไปตามระเบียบราชการ

ข้อ ๖ ผู้ใดจะตั้งนิवासสถานอยู่หัวเมืองด้วยความประสงค์จะอยู่เป็นนิตยไป ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จะไปมาในระหว่างตำบลนั้นกับกรุงเทพฯ ในกาลต่อไปก็ตีไปภายในเขตจังหวัดที่ตำบลนั้นตั้งอยู่ก็ตี ไม่ต้องกราบถวายบังคมลาทุกครั้งไป ต่อเมื่อจะไปค้างแรมที่อื่นนอกเขตจังหวัดที่ตั้งนิवासสถานนั้นตั้งแต่สัปดาห์หนึ่งขึ้นไป จึงต้องกราบถวายบังคมลา

ข้อ ๗ ถ้าไปนอกพระราชอาณาเขต จำต้องกราบถวายบังคม
ลาถึงพระองค์เสมอไป ถ้ามีพระอนุวงศ์ไปในความปกปักรักษาด้วย
ก็องค์ ก็ต้องระบุนามให้แจ้งชัดทุกองค์

ข้อ ๘ การถวายบังคมลานั้น ต้องมีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย
ส่งทางกรมราชเลขาธิการ หรือมีหนังสือถึงราชเลขาธิการเพื่อนำ
ความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ส่งล่วงหน้าก่อนไม่น้อยกว่า ๒
วัน แจ้งกำหนดวันไปและกลับ และต้องรอรับพระบรมราชานุญาต
ก่อนแล้วจึงไปได้ การทูลลาต่อผู้ทรงกำกับการพระราชวงศ์ก็ให้
ปฏิบัติอนุโลมตามระเบียบนี้ และจะเฝ้าทูลด้วยวาจาก็ใช้ได้ ถ้าจะ
อยู่ต่อไปอีกต้องทูลลาต่อไป

กลด - พระกลด หรือฉัตรชั้นเดียว มีเครื่องหมายศักดิ์ต่างกันที่ระบายน
คือ พระกลดพระเจ้าแผ่นดินทำระบายน ๓ ชั้น พระกลดเจ้านายทำ
ระบายน ๒ ชั้น สัปทน (คือฉัตร) ขุนนางทำระบายนชั้นเดียว ฉัตรจำพวก
พระกลดถือวาระบายน ๓ ชั้นเป็นอย่างสูงสุด

กลบบัตรสุ่มเพลิง คำว่า บัตร เขียนกันหลายอย่าง เช่น บาท, บาท
ก็มี กลบบัตรสุ่มเพลิงเป็นประเพณีของพราหมณ์ที่นำมาใช้ในเมือง
ไทยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า
เมื่อ “ศักราช ๗๑๒ ปีชาล โทศก (พ.ศ. ๑๘๙๓) วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ
เดือน ๕ เพลา ๓ นาฬิกา ๙ บาท สถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา
ซึ่งพราหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบบัตร” พิธีนี้เป็นพิธีทำให้พื้นดิน
บริสุทธิ์ เช่น มีชนสามัญญไปคลออดลูกในพระราชวังชั้นใน ต้องทำ
พิธีกลบบัตรสุ่มเพลิง ณ ที่นั้น เพราะถือว่าโลหิตตกในพระราชวัง
ต้องปลูกศาลเพียงตา และขุดพื้นดินในที่ซึ่งมีคนตายหรือโลหิตตก

ถือเป็นเสียด ให้มีขนาดกว้างยาวประมาณสองศอก ลีศอกเศษ ใช้เกลบกลบลงในหลุมสูงหนึ่งศอกแล้วก่อกองไฟในหลุม หยิบเครื่องสังเวद्यเจ็ดหยิบใส่ลงในกองไฟ อ่านโองการแล้วเกลี่ยดินกลบหลุมนั้น

ในการสร้างพระตำหนักก็เคยมีพระราชพิธีกลบบัตรสุ่มเพลิง เช่น ในราชกิจจานุเบกษาได้ประกาศว่า เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธีกลบบัตร (ในต้นฉบับใช้บาท) สุ่มเพลิง ปักผังพระตำหนักที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ที่สวนจิตรลดา ครั้นถึงเวลาเช้า ๓ โมง กับ ๓๐ นาที อันเป็นสิริมงคลได้ฤกษ์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายมัน นายคง นายอยู่ นายไชย กระทำพิธีกลับพื้นปดพี ปักผังตามพระราชประเพณีแต่โบราณมา แล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลเงินคนละ ๑๒ บาท กับเสื้อผ้าแก่คนทั้ง ๔ นี้ คนละสำหรับ ฝ่ายพระสิทธิไชยก็กระทำพิธีกลบบัตรสุ่มเพลิง ในขณะเมื่อเริ่มกลับพื้นปดพี พระมหाराชครูพิทักษ์ก็หลั่งน้ำสังข์บนพื้นปดพีที่กลับตามแบบพราหมณ์แล้วเป็นเสร็จการ

เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าพระราชพิธีกลบบัตรสุ่มเพลิงทำในกรณีใดบ้าง จะขอคัดเหตุการณ์ใน *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน* มาให้อ่านดังต่อไปนี้

“วันนี้ที่ ๑๒ พฤษภาคม (๒๔๖๗) เวลา ๖.๐๐ ล.ท. พราหมณ์พดุมิบาลได้ตั้งพระราชพิธีกลบบัตรสุ่มเพลิงที่หน้าประตูสวัสดิโสภามตามประเพณี เพราะเหตุที่เมื่อคืนนี้เวลา ๒.๐๐ ก.ท. ผนตก จำตรีเซียน กรมยุทธศึกษาทหารเรือเดินทางมาเกรงฝนจะเปียก จึงถอดเครื่องแบบหนีเข้าไปแฝงอยู่ใกล้ซุ้มประตู บังเอิญอุสุณีบาดตกต้อง

ยอดข่มประตุนั้นแตกออกเป็น ๓ เลียง ยอดนภัสสุดกปุนพังลงมา
บางส่วน ตกลงมาในพระบรมมหาราชวัง ทับหลังคาโรงทหารรักษา
วัง กองพันที่ ๑ กองร้อยที่ ๓ ชำรุดยาวประมาณ ๑ วา แต่จ่าตรี
เขียนผู้ที่แฝงอยู่นั้นได้ล้มลงตายอยู่ที่ริมประตูภายนอกห่างประมาณ
๒ คอก ทหารรักษาวังทราบเหตุจึงได้โทรศัพท์ไปที่กองสารวัตร
ทหารฯ บอกไปที่กรมยุทธศึกษาทหารเรือฯ ได้มารับศพไปแต่เวลา
๔.๐๐ ก.ท. ในวันเดียวกัน แพทย์ทหารเรือตรวจว่าไม่มีบาดแผล
ฉกรรจ์ที่จะทำให้ถึงตายได้ สันนิษฐานว่าจ่าตรีเขียนคงจะตายด้วย
หัวใจหยุด อันบังเกิดแต่ความกลัว”

กล่อมช้าง ประเพณีกล่อมช้าง ถือเป็นประเพณีโบราณที่คนคล้องช้าง
จะต้องเรียนรู้เพื่อปลอบช้างที่จับมาได้ กล่าวตามหนังสือ “เรื่องของ
ช้าง” ที่แผนกโฆษณาการกรมรถไฟ พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑
ได้ค้นคว้าถึงที่มาของประเพณีกล่อมช้างไว้ดังต่อไปนี้

“เมื่อได้ช้างเผือกหรือช้างสีประหลาดที่มีคชลักษณ์อันดี สม
ควรที่จะเป็นพระยาช้างสำหรับไว้เป็นพระราชพาหนะคู่บารมีของ
พระเจ้าแผ่นดิน จำเป็นต้องมีการทำขวัญและมีเพลงแห่กล่อม
สรรเสริญ ทำการบัดริ้วความยอมให้ชีวิตจิตใจของช้างที่เคยชินอยู่
ในป่านั้นให้หมดสิ้นไป การทำขวัญและแห่กล่อมนี้หาใช่เกิดขึ้น
ใหม่เฉพาะในสยามไม่ ในจดหมายเหตุมีบันทึกว่า ได้นับถือและ
กระทำต่อเนื่องกันมาแต่สมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ มหาอุปราชาแห่ง
ชาวจีนตูในประเทศปาณีสู่ตร หลังพุทธกาลประมาณเพียง ๒๕๐ ปี
ตามความในจดหมายเหตุนั้นมีว่า ชาวจีนเคยได้มีบทเพลงสำหรับ
ร้องกล่อมช้างป่าที่จับมาได้แล้ว ฝึกให้รู้จักขนบธรรมเนียม เป็นพิธี
ไสยศาสตร์ของพราหมณ์ตามที่เราเรียกกันว่า บัดริ้วความ ท่าน

เมกัสเธนส์ (Megasthenes) ทูตกรีกประจำราชสำนักอินเดีย ได้บันทึกเรื่องช้างเผือก และมีรายการละเอียดถึงวิธีการทำขวัญบทเห่กล่อมช้างอยู่ไม่น้อย”

เสียดายที่ไม่ทราบว่าเป็นบทเห่กล่อมช้างของอินเดียใช้ภาษาอะไร ส่วนในเมืองไทยคงจะมีหลายภาษา เพราะผู้ที่มีอาชีพในการจับช้างมีหลายพวก ในหนังสือ “ตำนานการจับช้าง” ของ ส. ไพรยวัล ได้เล่าถึงการคล้องช้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า หมอเฒ่ากล่อมเป็นภาษามอญ ตามเรื่องว่า

“พอเวลาเที่ยงคืน ช้างเถื่อนอาละวาดกันมิได้หยุดหย่อน เจ้าหน้าที่ไม่เป็นอันได้หลับนอน ต้องคอยร้องตวาดห้ามปรามกันรำไป ถึงกระนั้นช้างเถื่อนจะได้หยุดอาละวาดก็หาไม่ได้ กลับกำเริบหนักยิ่งขึ้นกว่าเก่า คราวนี้จึงร้อนถึงหมอความผู้เฒ่าเป็นครูใหญ่ ต้องรีบลุกเดินขึ้นไปนั่งอยู่บนหน้าพลับพลา แล้วส่งเสียงร้องกล่อมช้างเป็นภาษาสำเนียงมอญ...เสียงกล่อมเป็นภาษามอญ ในครั้งนั้นสำเนียงโหยหวนละห้อยเยือกเย็นยิ่งนัก ยิ่งดีก็เสียงยิ่งดังกังวาน คร่ำครวญขึ้นทุกที ทำนองกล่อมช้างที่หมอเฒ่ากล่อมนี้ผิดกับการร้องกล่อมบทฉันทน์ที่เป็นคำไทย บรรดาช้างเถื่อนทั้งหลายเมื่อได้ยินเสียงกล่อมที่โอดครวญก็ชวนให้ตลิ่ง ต่างตัวต่างก็ยืนหูฟังรับฟังสำเนียง หยุดจากการอาละวาดกันทันที”

ดังนั้นจะเห็นว่า การกล่อมช้างมีอิทธิพลช่วยระงับอารมณ์แห่งดุจดิดก้าวร้าวของช้างลงได้ ในตำรากล่อมช้างของไทยที่เก่าที่สุดแต่งเป็นฉันทน์ ผู้แต่งชื่อ ขุนเทพกวี เป็นพราหมณ์เมืองสุโขทัย ใช้ศัพท์ภาษาเขมร จะยกมาเป็นตัวอย่างพร้อมด้วยคำแปลในวงเล็บ

๑ อัญชยมบัณฑกม บรมภูวสะวะ

(ตุ๋นข้าบบังคม พระอิศวร)

มนตรซากรุงชนะ นิตยเทวดาผอง

(มนตรเป็นที่ชื่นชมให้เกิดแผ่นดินเมืองใหญ่ มนุษยเทวดา
ทั้งปวงเป็นนิตย์)

- มนตรพระดอจโปรด ชนาเคราะห์บังคอง

(มนตรพระอันอจโปรด คนผิดบาปเคราะห์ทั้งปวงนั้นเสีย)

เนาบาปเนาะผอง ดศร์รีแลงสะ

(อยู่บาปนั้นทั้งปวง อ้นจากศร์รียศ)

บทกล่อมนี้คนฟังคงเข้าใจยาก แต่เวลากล่อมน้ำเสียงอาจ
โหยหวนชวนวังเวงก็ได้ ความโหยหวนดูจะเป็นหัวใจของการกล่อม
ข้างมากกว่า จะขอยกตัวอย่างคำฉันท์กล่อมพระยาข้างของเก่าที่
เป็นภาษาไทยมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

- หนึ่งขอบังคมพรหมินทร์ ทรงหงส์เหิรบิน

ระเห็จยังห้องเวหา

- จัตุรภุขครุทอาสน์อาภา ทรงสังข์ศคา

จวีระริบเรืองระหง

- พระศุสีเลอหลังโคทรง เตโชธำรง

ระมادمหิทธิพาหน

- จัตุรารักษ์เทพนฤมล เชิญเฉลิมมงคล

คเสนทรด้วยปรีดา

ฯลฯ

ก้อพระเจดีย์ทราย ประเพณีก้อพระเจดีย์ทราย เป็นประเพณีที่ทํากัน

มาแต่โบราณ และนิยมทำกันในเทศกาลสงกรานต์ แต่ต้นเรื่องเดิม จะมีมาอย่างไรไม่ทราบแน่ชัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “เรื่องต้นเหตุที่เกิดก่อพระทรายในเวลาสงกรานต์นี้ ได้สืบสวนได้ถามกันหนัก ก็ยังไม่ได้ความว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อใด เกิดขึ้นเพราะอะไร ได้ยินแว่วๆ คำเล่าว่า เมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงเรือขนาน ชนทั้งปวงพากันก่อพระทรายที่ข้างลำน้ำ แลก่อในแพลอยเป็นเครื่องบูชา เมื่อให้ไปค้นเอาจริงเข้าก็ไม่มีข้อความเรื่องพระทราย กลายเป็นนิทานซิมซาบไปเสีย” ประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายเห็นจะต่างถิ่นต่างทำไม่เหมือนกันทีเดียว ทางจังหวัดนครราชสีมาแบ่งทำเป็นสองตอน คือ ก่อพระเจดีย์ทรายที่ลานวัดในวันตรุษตอนหนึ่ง และก่อกึ่งกลางลานบ้านในวันมหาสงกรานต์อีกตอนหนึ่ง พระเจดีย์ทรายกลางลานบ้านนี้เขาก่อเพียงองค์เดียวขนาดใหญ่ไม่เหมือนที่วัดที่ต่างคนต่างก่อ พระเจดีย์ทรายที่วัดก็ถือลัทธิต่างกัน บางท่านเมื่อก่อแล้วใช้ใบโพธิ์บรรจุ บางท่านใส่ส่ตางค์ไว้ด้วย และปักธงกระดาษรูปสามเหลี่ยมชายธงสีต่างๆประดับพระทราย

พระทรายมีชื่อเรียกกันหลายอย่างตามลักษณะสถานที่ที่ก่อ เช่น เรียกว่า **พระทรายน้ำไหล** ที่จังหวัดกำแพงเพชร นิยมก่อพระเจดีย์ทรายที่หาดทราย เรียกกันว่า ก่อพระทรายน้ำไหล ในวันก่อนมีการทำบุญเลี้ยงพระที่หาดทรายนั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงพระทรายน้ำไหลนี้ไว้ว่า “ที่ว่าพระทรายน้ำไหลที่เพนียดอีกองค์หนึ่งนั้น ก็เห็นจะเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระทรายน้ำไหลที่เขาก่อกันอยู่ทุกวันนี้ ตามลัทธิซิมซาบเล่ากันว่า เปนการล้างบาปลอยบาปอยู่ด้วย คือต่อแพหยวกแล้วเอาทรายมาก่อขึ้นบนแพหยวก ทรายนั้นต่างว่า

บาปที่ได้ทำไว้ตลอดปี เอาไปป้อนเป็นพระให้เป็นการบุญเสีย แล้ว
ปักราชวัตรฉัตรธงบูชาด้วยเข้าบิณฑค์ แล้วจึงเอาพระทรายนั้นไป
ลอยน้ำ กำหนดให้ลอยในเวลาน้ำขึ้นอายุยืน ถ้าลอยในเวลาน้ำลง
อายุสั้น พระทรายนั้นจะเป็นกองบาปฤาปนตัวของตัวฤาปนพระ
อะไรเลื่อนๆ ตามปกติของคนที่ไม่ได้นึกที่เดียวตลอด เรื่องอะไร
มันหลุดขึ้นมาก็ปล่อยอะลุ่มอะหล่วยไป พระทรายน้ำไหลที่เพนียด
จะไปก่อนบนบกที่น้ำท่วมฤาก่อนบนแพลอยเหมือนอย่างพระทราย
น้ำไหลทุกวันนี้ก็ไม่ปรากฏ แต่ถ้าก่อนบนบกให้สายน้ำพัดทลายแล้ว
เรียกว่า พระทรายน้ำเซาะเห็นจะถูกตีกว่าพระทรายน้ำไหล ถ้าใช้ก่อ
บนแพเหมือนพระทรายน้ำไหลตามธรรมดา ทำไมจึงต้องไปก่อถึง
เพนียดก็ไม่ได้ความ เปนการรวมๆ อยู่เช่นนี้ แต่การก่อพระทรายนี้
ยังเปนที่นิยมยินดีว่าเป็นการบุญใหญ่ทั่วไปของคนทั้งปวง ข้อนี้จะอยู่
ข้างถ่ายบาปได้นิดๆหนึ่ง เช่นกับสร้างพระทรายแปดหมื่นสี่พัน”

พระทรายอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระทรายบรรดาศักดิ์** ใน
หนังสือ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* อธิบายไว้ว่า “พระทรายบันดาศักดิ์
นั้นตามที่เข้าใจในกรุงเทพฯ นี้ว่าเปนการประสงค์ที่จะให้ได้ทราย
ไปประสมปูนในการก่อสร้าง ไม้ให้ต้องซื้อขึ้นอย่างหนึ่ง ประสงค์จะ
ให้มีทรายถมพื้นลานวัดกับพื้นที่เปนโคลนตม และมีให้หญิงออกนั้น
อย่างหนึ่ง ความประสงค์อันนี้เห็นจะเปนของเก่าที่ได้เคยใช้มาแต่
ครั้งกรุงเก่า แต่จะเป็นครั้งเปนคราวในเวลาเมื่อทำวัด เมื่อสิ้นคราว
ทำวัดแล้วก็เปนอันเลิกไป คงเปนแต่ก่อพระทรายสังเขปของหลวง”
สรุปว่าเมื่อมีการก่อสร้างอันใดก็คงจะโปรดให้ก่อพระทรายทุกคราว
เหมือนอย่างเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
เริ่มสร้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็
โปรดให้เจ้านายแลเจ้าจอมข้างในออกไปก่อพระทรายในเวลา

สงกรานต์

พระทรายอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า **พระทรายเตียง** หรือ **พระทรายเตียงยก** ตามชื่อแสดงว่าเป็นพระทรายที่เคลื่อนที่ได้ ตามชนบทบ้านนอกมักจะทำเสาปักไว้ที่มรรู้บ้าน มีกระดานพาดที่หัวเสาก่อพระทรายขึ้นไว้บนกระดานนั้น และจะปล่อยทิ้งไว้เช่นนั้นจนพังทลายไปเอง ส่วนพระทรายเตียงยกนั้นเป็นของหลวง ใน **พระราชพิธีสิบสองเดือน** กล่าวไว้ว่า “ที่รองพระทรายนั้นเปนม้าสี่เหลี่ยมสี่ขา กว้างประมาณศอกหนึ่ง ก่อพระทรายในกลางม้า มีราชวัตรฉัตรธงกระดาศล้อมรอบ สังเกตดูในหมายรับสั่งของเก่าเหมือนหนึ่งจะก่อหน้าที่นั่ง คือมีกำหนดให้มาคอยก่ออยู่ที่ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ตั้งแต่เดิมจะไปทรงแตะๆ เชี่ยๆ อะไรบ้าง แต่ครั้งเมื่อมีพระราชธุระมากแลเจ็ดๆ ลงก็คอยเปล่าไปไม่มีใครจะเสด็จออกตกลงเปนเจ้าพนักงานก่อกันเสียเอง เมื่อไม่ได้รับสั่งให้เลิกหมายจึงยังคงซึ่งอยู่ตามเดิม แต่เห็นว่าพระทรายเตียงยกนี้ จะเกิดขึ้นด้วยขี้เกีจไปก่อที่วัดแลไปทำบุญฉลองถึงวัด จึงเอาม้าลาอะโรมาตั้งก่อขึ้นฉลองกันเสียให้เสร็จแล้ว จึงให้เขายกไปถมวัดเป็นการย่อๆ ลงอีกชั้นหนึ่ง พระทรายที่ก่ออยู่ตามร้วบ้าน ถ้าไม่มีเรื่องราวแบบอย่างอันใด ที่ว่าก่อไว้เป็นเครื่องบูชาสำหรับบ้าน ให้เปนสวัสดิมงคลฤกษ์คุ้มกันอันตรายอย่างใดเช่นศาลพระภูมิแล้ว ก็กลัวจะเปนขี้เกีจเอาไปวัด จึงตั้งไว้ที่ร้วบ้านยกลงไปอีกชั้นหนึ่ง ถ้ามิฉะนั้นก็จะเกิดขึ้นด้วยเสียดายเครื่องตุกตุงตุกตา คือราชวัตรฉัตรธงพัดโบกจามรที่ทำเปนเครื่องประดับ นี่เปนเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยถึงเรื่องพระทรายเตียงยกและพระทรายที่ก่อไว้ตามร้วบ้านในสมัยก่อน”

กะติเกยา พระราชพิธีกะติเกยา เป็นพิธีพราหมณ์ ไม่ทราบเหตุผลที่แท้จริงว่าทำเพื่ออะไร แต่เดิมนั้นว่าทำในเดือนอ้าย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เลื่อนพิธีมาทำในเดือนสิบสองคือกำหนดเมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์กฤติกาเต็มบริบูรณ์ เวลาอะไรเวลานั้นเป็นกำหนดพระราชพิธี ที่ทรงกำหนดเช่นนี้ก็เพื่อให้ตรงกับชื่อพิธีนั่นเอง คือเดือนสิบสองตามจันทรคติ มีชื่อว่า กัตติกมาส ฉะนั้นบางตำราจึงเขียนว่า “กัตติเกยา” ก็มี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า “การที่ทำนั้น คือปลูกเกยขึ้นที่หน้าเทวสถานสามเกย สถานพระอิศวร เกย ๑ สถานมหาวิฆเนศวรเกย ๑ สถานพระนารายณ์เกย ๑ เกยสูง ๔ ศอก เท่ากัน ที่ข้างเกยเอามูลโคกับดินผสมกันก่อเป็นเขาสองคอกหนึ่ง ทั้ง ๔ ทิศ เรียกว่า บัฟโต แล้วเอาหม้อใหม่ ๓ ใบ ถักเชือกรอบนอก เรียกว่า บาตรแก้ว มีหลอดเหล็กวิลาดร้อยไส้ด้ายดิบเก้าเส้น แล้วมีธูปข้าวเปลือกถ่วงงาทิ้งลงในหม้อนั้นทั้ง ๓ หม้อ แล้วเอาไม้ยาว ๔ ศอก เรียกว่า ไม้เทพทัศน์ ปลายพันผ้าสำหรับชุบน้ำมันจุดไฟ ครั้นเวลาค่ำ พระมหाराชครูพิธีบูชาไม้เทพทัศน์ และบาตรแก้ว แล้วอ่านตำรับจุดไฟในบาตรแก้ว แล้วรดน้ำสังข์จุดเจิมไม้ นั้น ครั้นจบวิธีแล้วจึงได้นำบาตรแก้วและไม้เทพทัศน์ออกไปที่หน้าเทวสถาน เอาบาตรแก้วตั้งบนหลักริมเกย เอาปลายไม้เทพทัศน์ที่หุ้มผ้าชุบน้ำมันจุดไฟฟุ้งไปที่บัฟโตทั้ง ๔ ทิศ เป็นการเสี่ยงทาย ทิศบูรพาสมมติว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทิศทักษิณสมมติว่าเป็นสมณพราหมณ์ ทิศประจิมว่าเป็นอำมาตย์มนตรี ทิศอุดรว่าเป็นราษฎร ฟุ้งเกยที่หนึ่งแล้วเกยที่สองที่สามต่อไป จนครบทั้งสามเกยเป็นไม้สิบสองอัน แล้วตามเพลิงในบาตรแก้วไว้ อีกสามคืน สมมติว่าตามเพลิงคอยรับพระเป็นเจ้าจะเสด็จลงมา

เยี่ยมโลก เมื่อพุ่งไม้แล้วกลับเข้าไปสวดบูชาข้าวตอก บูชาบาตร แก้วที่จุดไฟไว้หน้าเทวสถานทั้ง ๓ สถาน ต่อนั้นไปอีกสองวันก็ไม่มีพิธีอันใด วันที่สามนำบาตรแก้วเข้าไปในเทวสถาน รดน้ำสังข์ดับเพลิง เป็นเสร็จการพระราชพิธี”

พระเป็นเจ้าที่จะเสด็จลงมาเยี่ยมโลกดังกล่าวนั้นเข้าใจว่าจะหมายถึงพระอิศวรกับพระนารายณ์ ซึ่งเสด็จลงมาปีละครั้ง พระอิศวรเสด็จลงในเดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เสด็จกลับวันแรม ๑ ค่ำ รวม ๑๐ วัน เมื่อพระอิศวรเสด็จกลับพระนารายณ์ก็เสด็จลงในวันแรม ๑ ค่ำ แล้วเสด็จกลับในวันแรม ๕ ค่ำ ซึ่งเรียกรวมการเสด็จลงมาของพระเป็นเจ้าทั้งสองนี้ว่า พระราชพิธีตรียมพวยและตรีปวย ซึ่งแต่เดิมทำในเดือนอ้าย ก็ใกล้กับพระราชพิธีกะติเกยา ดูต่อเนื่องกันดี

กัลปนา ประเพณีพระราชทานที่กัลปนา เป็นพระราชประเพณีโบราณที่เข้าใจว่าจะมีมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัย ที่เรียกว่าพระราชทานที่กัลปนา นั้น หมายความว่า พระราชทานผลประโยชน์ซึ่งได้ในภาษีที่ดิน เป็นกิจเลี้ยงพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตัวที่ดิน การพระราชทานที่กัลปนามีปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเอกาทศรถ

กินแขก เป็นชื่อเรียกพิธีสมรสของชาวเหนือ ซึ่งต่างจากภาคกลาง คือ เมื่อชายหญิงชอบกัน ฝ่ายชายก็จัดผู้ใหญ่ไปสู้ออโดยไม่ต้องมีขันหมากหมั้นหรือปลุกเรือนหอแต่อย่างใด เพราะเมื่อทำการสมรสแล้วทางฝ่ายชายจะต้องมาอยู่ที่บ้านของฝ่ายหญิง และเรียกชายที่จะมาเป็นลูกเขยนี้ว่า “ลูกชาย” ส่วนผู้ที่เป็นสะใภ้เรียกว่า “ลูกหญิง” ในพิธีสมรสหรือที่เรียกว่า “กินแขก” นั่นก็คือ เจ้าภาพเชิญผู้รู้จักชอบพอกันมารับประทานอาหารที่บ้านของฝ่ายหญิง เท่ากับเชิญมาให้

รับรู้เป็นพยาน พิธีก็มีเพียงแต่ให้ผู้สูงอายุเอาด้ายสายสิญจน์ผูกมือให้พร ตามปกติจะผูกกันหลายคน จนด้ายที่ผูกเกือบถึงข้อศอก เมื่อผูกมือแล้วก็ป็นอันเรียบร้อย ต่อจากนั้นก็ทำพิธี “ขึ้นผี” คือบอกกล่าววิญญานของผีผดหรือผีประจำตระกูลให้ทราบว่าลูกสาวของตระกูลได้ทำการสมรสแล้ว ในการขึ้นผี ฝ่ายชายต้องเสียเงินค่าขึ้นผีประมาณ ๖ - ๑๒ รูปี (ในสมัยที่ยังถือประเพณีนี้อยู่อย่างเคร่งครัดนั้น รูปีหนึ่งมีค่าไม่ถึง ๑ บาท) และมีหัวหมักกับไก่ ๒ - ๔ คู่ ดอกไม้ธูปเทียนสำหรับบูชา เป็นการเซ่นหรือเลี้ยงผีประจำตระกูลของฝ่ายหญิง ผู้ที่จะทำพิธีขึ้นผีในพิธีสมรสนี้มักจะให้บิดามารดาทางฝ่ายหญิงหรือผู้ที่อาวุโสสูงกว่า เช่น ปู่ย่าตายาย ส่วนเงินค่าขึ้นผี บิดามารดาของฝ่ายหญิงจะนำไปซื้อสิ่งของมาทำถวายพระในวันต่อไป

หลังจากอยู่กินกันเรียบร้อยแล้ว ทางฝ่ายชายต้องนำฝ่ายหญิงไป “ไขว้ผี” (ไม่เรียกขึ้นผี) เป็นการบอกกล่าวให้ผีประจำตระกูลฝ่ายชายทราบว่า ลูกชายของตระกูลไปได้ลูกสาวของอีกตระกูลหนึ่งแล้ว และจะมาขอร่วมผีด้วย การไขว้ผีมักจะทำภายหลังจากกินแขกแล้วประมาณ ๑๕ วัน ถึง ๑ เดือน อย่งไรก็ตาม ในปัจจุบันประเพณีดังกล่าวมานี้ได้เสื่อมโทรมไปหมดแล้ว (*วัฒนธรรมและศิลปกรรมของจังหวัดเชียงใหม่* โดยอาจารย์ ชุ่ม ฦ บางช้าง)

กินดอง ในหนังสือ *พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง* อธิบายว่า กินเลี้ยงในงานวิวาห์

เกศากันต์ โคนผม เป็นราชาศัพท์ หมายถึง ตัดจุก ใช้กับเจ้านายที่มีศักดิ์ชั้นหม่อมเจ้าหรือผู้ที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศเสมอด้วย

หม่อมเจ้า ตามพระราชประเพณีนิยมทำพร้อมกับพระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์ ในเดือน ๔ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงพระ นิพนธ์ไว้ในเรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าโกนจุก” ทำให้ทราบว่าพระราชพิธี เกศากันต์มีแบบแผนอย่างไร จะขอเก็บความมาพอให้ทราบถึง ลักษณะพิธีดังต่อไปนี้

เมื่อใกล้จะถึงพระราชพิธีตรุษประจำปีในเดือน ๔ ต้องแจ้งชื่อ ผู้ที่จะเข้าพิธีเกศากันต์ให้กระทรวงวังทราบ ต่อจากนั้นมีการลาโกน จุก “มีเจ้ากรมเป็นผู้พาไปพร้อมกับมหาดเล็กถือพานธูปคนหนึ่ง ถือพานเทียนคนหนึ่ง และถือพานกระทงดอกไม้คนหนึ่ง ไปถึงวังไหน เขาก็จัดให้หนึ่งตามที่ เอาพานทั้ง ๓ วางตรงหน้า พอเจ้านายเสด็จ ออกมาก็เปิดกระทงดอกไม้แล้วหมอบกราบ ต่อมาผู้ที่รับลาจะส่ง ทองมาประทาน ส่วนมากจะเป็นเพชร ทอง และเงิน เมื่อถึงพระ ราชพิธีวันแรก เริ่มด้วยสวดมนต์เย็น ๓ วัน แต่งสี่ชาวล้วนทั้ง ๓ วัน ใส่มงคซึ่งโยงสายสิญจน์มาจากพระ ฟังสวดมนต์จบแล้วจึง ปลดสายสิญจน์ออก

“ถึงวันที่จะได้โกนจุก คือวันที่ ๔ ของงาน รีบตื่นแต่เช้า แต่งตัว คราวนี้เรียกว่า เครื่องถอด คือไม่ใช่ผ้าคาดหรือเยียรบับ เป็นผ้าขาวขลิบทอง นุ่งจีบผืนหนึ่ง ตัดอย่างเสื้อครุยตัวหนึ่งแล้ว ใส่แขนซ้ายแขนเดียว อีกแขนหนึ่งรวมเข้ากับตัวเสื้อห่มขึ้นไปทาง ไหล่ซ้าย แล้วใส่เครื่องเพชรครบตามเดิม ไม่ใส่ถุงเท้าใส่แต่เกือก ขาวเท่านั้น คราวนี้ออกไปนั่งเก้าอี้ทางฝ่ายหน้า ตั้งเป็นสองแถว ตรงหน้าพระมหาเศวตฉัตร หันหน้าไปทางที่ประทับพระเจ้าอยู่หัว ทางทิศตะวันออก เจ้านายฝ่ายหน้าประทับทางทิศเหนือ เจ้าพนักงานต่าง ๆ อยู่ทางทิศตะวันตก พระอยู่ทางทิศตะวันออก เราทุกคน มีโต๊ะวางเครื่องล้างหน้าและพานใส่เกี้ยวอยู่ตรงหน้า ในเครื่องล้าง

หน้ามีหมอนำมนต์ มีกรรไกร และพานใส่สังข์กับใบมะตูม พานสายสิญจน์กับแหวนนพเก้า ๓ วง พอนั่งลงแล้วภูษามาลา คือข้าราชการแผนกเครื่องทรง เขาก็มาถอดเกี้ยวออกใส่พานบนโต๊ะ แล้วแบ่งผมจุกออกเป็น ๓ ปอย เอาแหวนนพเก้าและใบมะตูมผูกตรงปลายผมทั้ง ๓ ปอย ด้วยด้ายสายสิญจน์...พอพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงแล้วถึงเวลาฤกษ์ ก็ทรงพระดำเนินมาตัดจุกปอยที่ ๑ ทุกคนแล้วถึงเจ้านายฝ่ายหน้าอีกคนละ ๒ พระองค์ ข้าพเจ้าโกนจุกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมีพระชนม์มายังไม่ครบ ๓๐ ปี จึงยังทรงตัดจุกไม่ได้ตามประเพณี ฉะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช จึงทรงตัดจุกปอยที่ ๒ ของข้าพเจ้า และเสด็จพอทรงตัดปอยที่ ๓ พระสวดชยันโตและเป่าพาทย์แดรสังข์ประโคม... พอทรงตัดกันเสร็จแล้วเจ้าคุณอุทัยธรรม (หรุ่น วัชรไธย) ก็มาโกนหัวให้ข้าพเจ้าแล้วทุกคนก็เดินกลับเข้ามาข้างใน ทางข้างหน้าพระสวดถวายพระพรแล้วฉันเพล พอเราเข้ามาถึงพระทวาร (ประตู) จะลงไปที่เขาในศาลาพระมหาปราสาททางด้านตะวันตก พวกคนแต่งตัวก็คอยถอดเอานวมออก คงเหลือแต่สิ่งที่จะเปียกน้ำได้ เราก็เดินตามพราหมณ์ที่คอยรับอยู่ป็นิ่งที่แท่นเชิงเขา รับน้ำมนต์จากปากสัตว์ต่างๆ มีวัว ช้าง ม้า และราชสีห์ ซึ่งทางศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นพาหนะของพระเป็นเจ้า และทางพุทธถือว่า

ช้าง แทนประสูติ เพราะพระพุทธรูปมารดาทรงพระสุบินว่าช้างเผือกมาเดิน ๓ รอบ แล้วหายเข้ามาในห้องพระบรรทมก่อนที่ทรงพระครรภ์

วัว เป็นพระบารมีเริ่มแรก que แสดงอภินิหารในวันแรกนา เพราะเงาไม้ทานตะวันมาป้องกันแสงแดดมิให้ถูกต้องพระองค์

ม้า เป็นพุทธพาหนะในวันเสด็จออกบรรพชา

ราชสีห์ เป็นวันประกาศพระพุทธศาสนาดังก้องไปดุจเสียง
ราชสีห์ ฉะนั้นสัตว์เหล่านี้พ่นน้ำมายังเราอย่างน้ำพุ...พอเปียกกัน
ทั่วแล้วพราหมณ์ก็พาไปนั่งที่เบญจาผ้าขาวขลิบทอง แล้วพระเจ้าอยู่
หัวและเจ้านายฝ่ายหน้า ก็เสด็จลงไปประทานน้ำพระพุทธรณ์ที่
พราหมณ์ส่งคนโทแก้ว ทอง เงิน ถวายให้ทรงรด พวกเราก็กวายนั่ง
บังคม เสด็จกลับขึ้นบนพระมหาปราสาทแล้ว เราก็รีบขึ้นไปยังที่แต่ง
ตัวของเรา ซึ่งปุพรมตั้งเก้าอี้ไว้เป็นหมู่ๆ เจ้านายฝ่ายในซึ่งทรงแต่ง
ตัวประทานก็เสด็จมาคุมดูการแต่งตัว ตอนนี่เราแต่งแยกเพศกันเลย
คือผู้ชายใส่เสื้อครุยเฉียงบ่า ผู้หญิงห่มตาดปักดินสีต่างๆ แล้วใส่
นวมผูกบานพับข้างเดียว ใส่มงคลย่นรอบหัวทุกคน แล้วออกไป
รับพระราชทานน้ำมหาสังข์เรียงตัว แล้วถวายของพระ เมื่อฉันทพล
เสร็จแล้ว พระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเราก็อันเสด็จกลับตำหนัก พักจน
บ่าย ๑๖ น. จึงแต่งตัวใหม่ คราวนี้แต่งสีใส่เสื้อตาดสีของนุ่งผ้ายก
สีต่างๆ ใส่เกือกสีของผูกบานพับ ๒ ข้าง เหมือนเมื่อวันฟังสวด
ใส่มงคลย่นรอบหัวไม่ต้องถือตะบองเพชรแล้วขึ้นเสด็จไปทำขวัญ
ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีพระมหाराชครูพราหมณ์ ชำราชากร
กระทรวงวัง และท้าวนางเจ้าแก่ฝ่ายในเท่านั้น เราไปนั่งกันเป็น ๒
แถว หน้าโต๊ะบายศรี แล้วพระราชาครูก็ให้กินน้ำมะพร้าวอ่อน คือ
น้ำที่บริสุทธิ์ แล้วผูกมือด้วยด้ายสายสิญจน์ ให้น้ำสังข์ในมือแล้ว
ให้ใบมะตูมให้ทัดหู เพราะเป็นเครื่องหมายว่าพระเป็นเจ้าของค์
คือ พระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ เสร็จพิธีพราหมณ์แล้ว
คุณท้าวนางเจ้าแก่ก็พาเราไปบนพระที่นั่งจักรี ขึ้นทางอัฒจันทร์เสื่อ
อยู่ตรงข้ามกับพระที่นั่งไพศาลฯ เรียกกันว่า อัฒจันทร์เสื่อ เพราะ
แต่ก่อนมีรูปเสื่อตั้งอยู่ปลายอัฒจันทร์นั้น เราไปนั่งเก้าอี้คอยเฝ้า
พระเจ้าอยู่หัว เวลาเสด็จผ่านออกไปทางฝ่ายหน้าที่ห้องพระโรงใน

คือหลังท้องพระโรงกลาง เสด็จลงทรงทักทายพระราชทานเงิน
ทำขวัญแล้วเสด็จออกเราก็กลับตำหนักด้วยเสลี่ยงตามทางเดิม
เป็นเสร็จงาน”

ที่คัดมาให้อ่านค่อนข้างยาวเพราะเป็นเรื่องที่ไม่มีโอกาสได้เห็น
กันอีกแล้ว หนึ่งที่กล่าวว่าอายุยังไม่ถึง ๓๐ ปี ตัดจุกไม่ได้นั่นเป็น
ประเพณีที่ถือกันมาในพระราชวงศ์รัชกาลที่ ๔ ตามพระดำรัสห้าม
ของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ ว่าพระ
ชันษายังไม่ถึง ๓๐ ห้ามไม่ให้ตัดจุก เพราะยังไม่เป็นผู้ใหญ่

เกี่ยวก้อย คำนี้ในพจนานุกรมอธิบายไว้เพียง “เอนิ้วก้อยคล้องกัน”
ไม่ได้อธิบายความหมาย กล่าวตามคตินิยม การเอนิ้วก้อยคล้อง
กันเป็นเรื่องแสดงถึงความสนิทสนม อาจเป็นระหว่างเพื่อนหญิง
ด้วยกัน หรือหญิงกับชายที่เป็นคู่รักกัน อย่างที่พูดว่า “เดินเกี่ยว
ก้อยกันมา” แต่ตามธรรมเนียมไทยถ้าเป็นอาการของภรรยากับสามี
ก็ดูงาม ถ้ายังไม่ได้แต่งงานก็ถือว่าเป็นการไม่เหมาะสมไม่ควร เพราะ
การเกี่ยวก้อยเป็นประเพณีบ่าวสาวบางถิ่นปฏิบัติกันในสมัยโบราณ
คือเจ้าสาวออกไปรับเจ้าบ่าวแล้วเดินเกี่ยวก้อยกันเข้ามา ชาวเบง
กาลีมีประเพณีในวันแต่งงาน เจ้าสาวกับเจ้าบ่าวต้องเอนิ้วก้อย
เกี่ยวกัน

ที่น่าสังเกตก็คือเด็กไทยสมัยก่อนเวลาจะแสดงว่าโกรธกัน จะ
ยกนิ้วหัวแม่มือให้กัน และเมื่อจะดีกันก็ยกนิ้วก้อยให้กันหรือเอา
นิ้วก้อยเกี่ยวกัน ฉะนั้นคำว่า “เกี่ยวก้อย” จึงหมายถึง การเป็นมิตร
การตกลงร่วมใจกันนั่นเอง

แกงไต ในหนังสือ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕

อธิบายไว้ว่า “รอยกากบาทหรือขีดเขียน ซึ่งบุคคลไม่รู้หนังสือขีดเขียนลงไว้เป็นสำคัญ” คำว่า แกงไต นี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงอธิบายว่าเป็นภาษาเขมร แกงไถย ว่า ช่นมือ ที่ไทยชื่อว่า ขีดแกงไต ไว้เป็นสำคัญนั้น “เคยเห็นขีดตั้งขีดเดียว ได้นี้กว่าจะรู้เป็นสำคัญได้อย่างไรว่าใครขีด เมื่อเห็นคำแปลในพจนานุกรมเขมร จึงคิดควบเข้าว่าเห็นจะขีด ๒ ขีด คือเอามือเจ้าของหนังสือนั้นทาบลงกับกระดาษ แล้วขีดเส้นที่ปลายนิ้วขีดหนึ่ง ที่ช่นมือขีดหนึ่ง เมื่อเกิดสงสัยด้วยหนังสือนั้นก็เอามือเจ้าของหนังสือทาบลง ถ้าได้เส้นก็เป็นสำคัญได้ว่าเป็นหนังสือฉบับที่ถูกต้อง (หนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๒) การลงแกงไตได้เลิกใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเปลี่ยนมาใช้พิมพ์ลายมือแทน ในหนังสือ *ประวัติศาสตร์อีสาน* โดย เต็ม วิชาคย์พจนกิจ ได้เล่าถึงการทำเอกสารต่างๆ ในสมัยโบราณว่า ผู้ที่เขียนหนังสือลงชื่อไม่ได้ก็ใช้วิธีลงแกงไตคือพนักงานสอบสวนหรือเจ้าหน้าที่จับมือผู้มายื่นเรื่องราวให้จับปากกาแล้วขีดเป็นกากบาทหรือวงกลมแทนลายมือชื่อ ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ทรงเห็นว่าการทำเช่นนั้นไม่เป็นหลักฐานเชื่อถือได้ จึงทรงเปลี่ยนมาใช้วิธีใหม่ คือถ้าผู้มาร้องทุกข์เขียนหนังสือไม่ได้ ก็ให้เจ้าพนักงานเขียนชื่อลงบนกระดาษหรือแบบพิมพ์ของทางราชการ แล้วเอาชาดซึ่งมีสีแดงผสมกับน้ำมันทาหัวแม่มือขวาของผู้นั้นแต่พอเห็นได้ชัด แล้วกดทับชื่อลงในกระดาษที่เรียกว่า ตะแป้ (หรือพิมพ์ลายมือ) หากเป็นเอกสารสำคัญ เช่น ฎี๋ยมหรือใบสำคัญรับเงิน ก็ให้ตะแป้ทับลงในกระดาษวันเดือนปี และจำนวนเงินหรือข้อความที่ตกเติมขีดมา แต่ต้องระวังให้เห็นลายมือชัดเจน ส่วนผู้ที่มีคดีอาญาก็ใช้หมึกดำผสมน้ำมัน

หมุ่ทามือทั้งสองข้าง ๑๐ นิ้ว แต่พอบางๆ เห็นได้ชัด แล้วประทับ
ลงบนกระดาษหรือทะเบียน ฯลฯ และเขียนชื่อกำกับไว้ทุกรายไป
เพื่อเป็นหลักฐานไว้สอบสวนเมื่อมีการหลบหนี

โกนจุก การไว้จุกนั้นเห็นจะหมายความว่าเข้าศาสนาพราหมณ์ โกนจุก
หมายความว่า เข้าพระพุทธศาสนา คือโกนหัวเพื่อบวชเป็นเณร ตาม
คตินิยมที่มีมาแต่โบราณ ผู้เป็นบิดามารดาชอบให้บุตรธิดาไว้จุก
เป็นความนิยมที่มีอยู่หลายประเทศทางตะวันออกหรือทางเอเชีย
มี ไทย พม่า ลาว เขมร อินเดีย เป็นต้น เหตุที่จะไว้ผมจุกนั้นกล่าว
กันต่างๆ บ้างอ้างว่าเด็กมีกระหม่อมบางจึงต้องปล่อยให้ผมยาว
ปกกระหม่อมไว้ บ้างก็ว่าเด็กเจ็บยอดแอดจึงต้องเอาไว้ผมจุก
บางท่าน (ผู้ชาย) เส่ว่าเคยเอาไว้ผมจุกแล้วไม่สบายจึงเปลี่ยนมา
ไว้ผมเปีย บางตำรากล่าวว่าก่อนจะเอาไว้ผมจุก ผมแกะ และผม
เปีย เขาจะเอาดินเหนียวมาปั้นเป็นตุ๊กตา โดยเอาผมไว้ไม่เหมือนกัน
เช่น เอาไว้ผมจุกบ้าง ผมแกะบ้าง ผมเปียบ้าง ถ้าเด็กชอบเล่น
ตุ๊กตาที่ไว้ผมแบบใด ก็ถือว่าเด็กชอบเอาผมไว้แบบนั้น เมื่อเลือก
แบบผมได้แล้วก็หาวันดีไว้ผม โดยโกนผมรอบๆ ศีรษะออกเหลือ
ไว้แต่กระจุกผมตรงกลาง เลี้ยงผมไว้จนยาว ต้องคอยเกล้าให้
เรียบร้อยอยู่เสมอ

เมื่อเด็กโตขึ้นถึงเวลาที่โกนจุก ซึ่งตามประเพณีนิยม เด็ก
ผู้ชายโกนจุกเมื่ออายุ ๑๓ ปี เด็กผู้หญิงโกนจุกเมื่ออายุ ๑๑ ปี
พิธีโกนจุกไม่ถือเป็นแบบอย่างแน่นอน แล้วแต่ยศศักดิ์และฐานะ
ของเจ้าภาพ ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ ถอดกำไลเท้าออก แสดง
ว่าเข้าสู่วัยรุ่น

โกนผม ๑ การโกนผมไว้ทุกข์ เป็นประเพณีมีมาแต่โบราณ มีอยู่ด้วยกันหลายชาติ เช่น ประเพณีของอาณาจักรพูนัน เวลาไว้ทุกข์ ชาวพูนันจะโกนเคราและโกนผม ตามประเพณีของอาณาจักรเซตูในแหลมมลายูสมัยโบราณกล่าวว่า ผู้ที่บิดามารดาหรือพี่ชาย น้องชายตาย ก็จะมีโกนผมและนุ่งห่มขาว พวกเขาจะประเพณีว่าลูกของผู้ตายต้องอดอาหาร ๗ วัน ต้องโกนผมเป็นเครื่องหมายไว้ทุกข์และร้องไห้มากมาย

ตามประเพณีของไทยมีระเบียบการโกนผมลดหลั่นไม่เหมือนกันเท่าที่มีหลักฐานแน่นอนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง *กรมพระราชวังบวรสถานมงคล* ถึงประเพณีโกนผมไว้ทุกข์ดังต่อไปนี้

“เมื่อกรมพระราชวังเสด็จสวรรคตสามครั้งในแผ่นดินทั้งสามนั้น การบังคับให้คนโกนผมเป็นเคารพไม่เหมือนกัน ครั้งแผ่นดินที่ ๑ บังคับให้คนโกนผมหมดทั้งแผ่นดิน เว้นแต่คนผมมวย ผมเปีย ผมจุก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ไม่ได้ทรงพระองค์เดียว ครั้งแผ่นดินที่ ๒ บังคับให้ผู้หญิงทั้งแผ่นดินโกนผมหมด เว้นแต่พระราชวงศานุวงศ์ที่ทรงเจริญพระชนม์กว่ากรมพระราชวัง แลหญิงที่ไว้ผมจุกผมมวย แต่ผู้ชายบังคับให้โกนแต่สังกัดขึ้นในพระบวรราชวัง ถึงกระนั้นพระเจ้าลูกเธอในแผ่นดินปัจจุบันนั้นก็ยังมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้ทรงพระกรรบิดด้วย แต่ข้าในกรมที่เป็นชายไม่ต้องโกน

อนึ่งเชื้อพระวงศ์ที่สนิทในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีโปรดให้โกนผมด้วย โคนแต่นาย บ่าวไม่ต้องโกน ผู้ที่โปรดให้โกนไม่ยอมโกนหลุดไปได้ก็มี ครั้งแผ่นดินที่ ๓ โปรดให้โกนแต่ตามสังกัดวังหน้าทั้งหญิงชาย แต่สังกัดวังหลวงไม่โปรดให้โกน โปรดให้โกนแต่ข้าราชการที่เป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราช ทำราชการอยู่ข้าง

หน้าบ้างข้างในบ้าง เลือกลูกให้โกนแต่ที่เป็นพระญาติอันสนิทในกรม พระราชวังบวรวิ้งหน้าในครั้งนั้น การสามอย่างนี้อย่างใดจะดีจะงาม จะเป็นมงคล แต่ตามที่เห็นควรนั้นวิสัยการใดได้บังคับลงในแผ่นดิน ครั้งหนึ่ง เมื่อบังคับลงการนั้น ๆ ก็เป็นแบบอย่างเป็นที่อ้างเป็นตำรา ก็เมื่อเหตุเช่นนั้นบังเกิดมีผู้บัญชาการในภายหลังยกอย่างเก่าเสีย บังคับใหม่ ก็ด้วยเห็นว่า การเก่านั้นไม่สู้ชอบกล ยิ่งยกแล้วยังยก ต่อไปอีกเป็นสองซ้ำ สามซ้ำมาก็ยิ่งเป็นอันชำระการนั้นเลือกแล้ว เลือกเล่า

อนึ่งการโกนผมนั้นก็เป็นที่สำแดงว่าเป็นข้าเจ้าสิ้นพระชนม์หรือ เป็นเมียผู้ตาย เป็นบ่าวนายตาย ก็จะไปบังคับเมียที่มีผัวอยู่ บ่าว ที่นายยังอยู่ ข้าที่เจ้ายังอยู่ให้โกนผมดังนั้นก็เป็นอันพัลวันเลอะไป ก็เมื่อให้ผู้หญิงโกนผมหมด ไม่ว่าสังกัดไหน ก็ดูเป็นผู้หญิงเป็นข้า วิ่งหน้าไปหมด ข้าวิ่งหลวงมีแต่ผู้ชาย ผัวไม่ต้องโกน แล้วเมียต้องโกนเล่าอย่างไรมิรู้อยู่”

ตามธรรมเนียมเดิม เมื่อบิดามารดาตายก็คงจะมีการโกนผม ไว้ทุกข์กันมาเหมือนกัน ดังปรากฏในประกาศห้ามมิให้ผู้ที่มีได้สังกัด วิ่งหน้าโกนผมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังต่อไปนี้ “มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศว่า คนที่โกนผมผิดสังกัด คือคนมิได้สังกัดวิ่งหน้านั้น ถ้าผู้ชายเป็นแขกเคยโกนมาแต่เดิมก็ไม่ว่า คนที่โกนด้วยเหตุคือ ป่วยไข้ได้โกนมาแต่ก่อนเดือนยี่ แรมหกค่ำ (หมายถึงวันสวรรคต ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ขึ้นไปก็ไม่ว่า ข้าเจ้า บ่าวนายที่เจ้าขุนมูลนายตาย หญิงผู้ตายหรือบิดามารดาพ่อผัว หรือบิดามารดาพ่อผัวแม่ผู้ตายโกนเพราะเหตุนั้นก็ไม่ว่า หรือญาติ อันใกล้ชิดของมูลนายตาย มูลนายให้โกนช่วยอย่างทีศพเจ้าพระยา ยมราช บุตรที่ไม่ได้ทำราชการหรือบ่าวทาสของพระยาปราจีนบุรี

จะโกนช่วยในการศพบกัไม่ว่า การโกนนั้ันติดต่อกมาแต่ก่อนเดือนยี่
แรมหกค่ำกัดี ภายหลังกัดี ถ้าศพบกัควรอ้างยังมีเป็นล่ำคัญอยู่
ตราบใดกัโกนได้ตราบนั้ัน แต่ซึ่งคนกัหลงโกนประจบผิดไปเป็นผู้
หญิงอยู่กับผัวหรือเป็นบุตรอยู่กับบิดากัที่เป็นขำราชาการอยู่วังหลวง
แล้ว จะอ้างอิงพิงเอาว่ำเป็นขำบ่าวนายขำงวังหน้าไม่ได้ หญิงที่อยู่
กับผัวหรือนายเงิน แลผู้กัตัวพั้งพาอาศัยอยู่ใด ๆ จะต้องโกนผมแต่
หญิงกัที่เป็นไพร่หลวงลั๊กหรือรับเปี้ยหวัดในวังหน้านั้ันจำพวกเดียว
อยู่ไหน ๆ กัต้องโกน หญิงลูกหมู่ของพวกนั้ันกัเหมือนกัน คนอื่น
นอกจากไพร่หลวงจะอ้างว่ำเป็นขำบ่าวนายขำงวังหน้าพึงเอาไม่ได้
ให้เอาตามที่อยู่ คือ อยู่กับผัวให้ตามผัว อยู่กับบิดามารดาหรือ
นายเงินกัให้ตามบิดาหรือนายเงิน เจ้ำบ้าน เจ้ำเรือ เจ้ำที่อาศัย จะ
แก้ตัวว่ำเป็นขำเจ้ำบ่าวนายขำงวังหน้าจะขำร้ายไป ใครโกนผิดกัให้
มาสารภาพลูกแก่โทษเสียโดยเร็ว แลรับตัวคั้มตัวไปเกิด ลูกแก่โทษ
แล้วไม่ต้องปรับผู้กัแก้ตัวผิดไม่พันปรับ”

จากประกาศในรัชกาลที่ ๔ นั้ เป็นการอธิบายถึงประเพณีโกน
ผมไว้ทุกข้ออย่างชัดเจนดีมาก ครันต่อกมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้ำอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เลิกประเพณีโกน
ผมไว้ทุกขั้นเสีย

โกนผม ๒ การโกนผมทำโทษประจาน มีเรื่องปรากฏในพระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้ำพระยายมราชและเจ้ำ
พระยาธรรมาเป็นแม่ทัพตั้งรับพม่าอยู่ที่เมืองราชบุรี แต่มีความ
ประมาทมิได้จัดแจงแต่งกองลาดตระเวนไปสืบราชการศึก ปล่อยให้
พม่าลอบเข้ามาเก็บผลหมากมะพร้าวของสวนในแขวงเมืองราชบุรี
ไปได้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้มีหนังสือเข้ามากราบ

ทูลพระกรุณาจะขอพระราชทานประหารชีวิตแม่ทัพทั้งสอง แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้มีตราตอบขอชีวิตเจ้าพระยาทั้งสองไว้ เนื่องจากมีความชอบมาก่อน ให้ลงพระราชอาชญากระทำโทษประจานตามพระอัยการศึก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงทราบในท้องตรารับสั่งแล้ว จึงให้ลงพระราชอาชญาแก่เจ้าพระยาทั้งสอง โดยให้โกนผมสามแฉก แล้วให้ตระเวนรอบค่าย ให้ถอดเสียดจากรฐานานุกัณฑ์

โกนผมไฟ ประเพณีโกนผมไฟทารก ผมไฟ คือ ผมเดิมของทารก เรียกตามประเพณีโบราณที่มารดาต้องอยู่ไฟ (ดูคำว่า กระดานไฟ) นิยมทำเมื่อเด็กมีอายุได้เดือนกับวัน ซึ่งถือว่าพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ อันเกิดจากการกระทำของผี จึงได้จัดการโกนผมไฟและทำขวัญ ในเรื่องประเพณีเกี่ยวกับการเกิดของ “เสฐียรโกเศศ” กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“การโกนผมไฟนั้น ต้องทำบัตรพลีสั่งเวพระภูมิจำที่ตามธรรมเนียม ผมที่โกนให้เหลือไว้ที่ขม่อมหย่อมหนึ่ง ว่ากันขม่อมซึ่งยังบางอยู่ ส่วนผมที่โกนแล้วบรรจุลงในกระทง มีใบบัวหรือใบบอนรองกัน ลางทีก็มีดอกไม้ปนไปด้วย อย่างดีก็วางลงบนพานอีกทีแล้วเอาไปลอยน้ำเวลาน้ำลงหรือเอาไปทิ้งแล้วแต่สะดวก ผู้เอาไปลอยต้องว่า **ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขเหมือนแม่พระคงคา** หรืออะไรอื่นในทำนองนั้น... ต่อจากนั้นพวกญาติพี่น้องก็ทำพิธีเอาด้ายขวัญผูกข้อมือและข้อเท้าเด็ก และให้พรตามประเพณีหรืออย่างดีก็มีของขวัญให้เด็กด้วย”

“เรื่องโกนผมไฟให้เหลือไว้หย่อมหนึ่งที่กลางขม่อม...ทำให้นึกไปถึงชาวชวามลายูกลางพวก เมื่อเวลาโกนผมเด็กเขาเหลือเอา

ไว้ห่มหนึ่ง ว่าเพื่อให้เป็นที่อยู่ที่พักของขวัญ ถ้าไม่มีผมเหลือเอา
ไว้ ขวัญจะไม่มีที่อยู่และหนีไปอื่นเสีย จะทำให้เด็กไม่สบายอาจถึง
ตายได้ แม้เกิดมีเหาจำเป็นจะต้องโกนผมทิ้ง ก็ยังไม่โกนทั้งหมด
ต้องเหลือไว้ห่มหนึ่ง ว่าสำหรับให้ขวัญได้มีที่อยู่อาศัย เรื่องเอา
ไว้ผมที่กลางหม่อมก็จะเป็นคติในทำนองเดียวกัน เพราะหม่อมเด็ก
บางเห็นเด่นดุดๆ อยู่ เท่ากับว่าขวัญหรือชีวิตอยู่ตรงนั้น”

ผมที่เหลือไว้กลางหม่อมนั้น คงปล่อยไว้จนผมยาวแล้วเกล้า
เป็นจุกต่อไป (ดูคำว่า โจนจุก)

ขวัญ - เรียกขวัญ คนโบราณเชื่อกันว่า คนเราตั้งแต่เกิดมาจะมีสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า “ขวัญ” เป็นของประจำรักษาตัวอยู่ทุกคน ขวัญเป็นธรรมชาติที่เร้นลับและสำคัญมาก เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่อาจจะทำให้คนที่เป็นเจ้าของขวัญนั้นเจ็บป่วย ไม่สบายขึ้นได้ ในเมื่อขวัญไม่อยู่กับร่าง อย่างเช่น เด็กตกใจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ผู้ใหญ่มักปลอบขวัญว่า “ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวเกิด” นี่ก็เพราะเชื่อกันว่า ในขณะที่ขวัญหนีออกจากร่าง เรามีสำนวนเรียกคนที่ตกใจสุดขีดว่า “ขวัญหนีดีฝ่อ” หรือไม่กี่ “ขวัญหาย”

“ขวัญ” มี “กำลัง” ตามวัย ตามอายุของบุคคล คือเมื่อยังเล็กยังเป็นทารกอยู่ ขวัญก็มีกำลังอ่อน มักตกใจง่ายขวัญหนึ่งง่าย เราจึงมักเรียกคนตกใจง่ายว่า “ขวัญอ่อน” คือยังไม่แข็งแรง ครั้นบุคคลโตขึ้นแข็งแรงขึ้น ขวัญก็มีกำลังแข็งแรงขึ้น คือไม่ตื่นตกใจง่าย

ทางลาวดูเหมือนจะเชื่อกันว่าขวัญของคนเราออกจากร่างเวลาหลับ เช่น มีเรื่องเล่าว่า คนสองคนเดินทางเข้าไปในป่า เมื่อถึงปลายทางแล้วคนหนึ่งก็รู้สึกเหนื่อยอ่อน จึงลงนอนและหลับไป ขณะนั้นเพื่อนอีกคนหนึ่งแลเห็นจิ้งหรีดคลานออกมาจากศีรษะของเพื่อนคนที่นอนหลับ จิ้งหรีดตัวนั้นได้เดินไปตามกอหญ้าและลงไปทิ้งริมน้ำที่อยู่อีกสักครู่หนึ่งก็กลับมา และหายเข้าไปในศีรษะของเพื่อนคนนั้นอีก ต่อจากนั้นเพื่อนก็ตื่นขึ้นมาแล้วเล่าให้ฟังว่า เขาฝันว่าเขาเดินเข้าไปในป่าและได้อาบน้ำในแม่น้ำ

ตามความเข้าใจของไทยเรา เมื่อเด็กตกใจเรามักคิดว่าขวัญเด็กนั้นหายหรือออกจากร่าง หลบหนีกระเจิดกระเจิงไปอยู่ตามป่าตามดง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องมีการทำพิธีเรียกขวัญหรือทำขวัญ ลักษณะ

พิธีที่ทำก็จัดอาหารที่น่ากิน มีรสอร่อย ใส่ภาชนะพร้อมด้วยบายศรี ยกมาตั้งตรงหน้าผู้ที่ “ขวัญหนี” หรือ “ขวัญหาย” แล้วผู้ใหญ่ในที่นั้น เป็นผู้กล่าวเชิญขวัญให้กลับมาด้วยวาจาอันอ่อนหวาน ขอให้ขวัญกลับมาอยู่กับเจ้าของต่อไป คำเรียกขวัญนั้นีมีต่าง ๆ กันจะขอคัดคำเรียกขวัญของชาวพื้นเมืองอุดรมาให้ดูเป็นตัวอย่างสักตอนหนึ่งดังนี้

“มาเยอขวัญเอ๋ย เจ้าอย่าได้ไปเที่ยวเกิดในท้องนาง อย่าได้ไปเที่ยวขวางในท้องนิน อย่าได้ไปอยู่เถื่อนกว้างนำผี อย่าได้ไปอยู่ศิรีนำเผด ให้เจ้ามาฮอดเขตเมืองคน ถึงเรือนตนอย่าได้ย่าน ขวัญผู้หัวล้านให้เอาผ้าปกหัวมาเยอ มาอยู่เรือนนำหลานเจ้าเยอ มาอยู่ชานนำลูกเจ้าเยอ มาอยู่เรือนพื้นแป้นหญ้าแฝกมุงหนาเจ้าเยอ มาอยู่เรือนพื้นแป้นหญ้ามุงถี่เจ้าเยอ เสาเรือนเจ้าพอข้างลาก ฟากเรือนเจ้าพอข้างเซ็น เซนเรือนเจ้าพอข้างแก่หลังใหญ่เข้าอยู่สบาย มีฟาลายยีนและพื้นแป้นบอคังอันใด สายใจเจ้าอยู่เลี้ยงคู่แก้วเมีย ขวัญรักแพงกันเหลือแล พ่อแม่เจ้าบอได้ชาย ตายายเจ้าบอได้จ่าย ไม้ค้อนสั้นพอได้ดี ไม้ต้อนฮือบอได้ฟาด บอได้ประมาทเจ้าจักยาม มาเยอขวัญเอ๋ย มาอยู่เรือนเสาแก่นเจ้าเยอ มาอยู่แท่นสนอนเพียงเจ้าเยอ มานอนเตียงร้านไม้เจ้าเยอ มีทั้งสาดผืนกว้างปู ซอนหมอนหัวลายซอนเสื่อ ปักปิ่นเฮื้อหัวแดง ไหมดำแดงปักแล้วประดับแก้วอยู่สอง ๆ มาเยอขวัญเอ๋ย มาเฮียงหมอนคู่เมียเข้าในห้อง มาอยู่เรือนอย่าคร้าน มาอยู่บ้านอย่าอาย เจ้าอย่าได้ไปกินข้าวดอมเผดผีพราย อย่าได้ไปกินงายนำพรหมณ์เฒ่าผีปู่ มาอยู่เฒ่านำหลานเจ้าเยอ มากินเข้ากับเหือดดอมลูกเจ้าอย่าได้เที่ยวมากินเข้าดอมเมียอย่าได้เปื้อ มาซอนเสื่อหมอนลาย ให้หน้าเจ้าแดง ปานหงอนไก่ ไหล่เกลี้ยงปานควายนา ให้หน้าเจ้าบานปานดอกจากร

เดือนสี่ ทุกพี่พร้อมฝ่ายเหล่าสู่ขวัญก็มีแลเอहि ๆ ก็จงเข้ามาเถิด”

การเรียกขวัญนี้ ดูจะมีความคิดเหมือน ๆ กัน คือเกรงว่าขวัญจะไปลำบาก ได้รับทุกข์ทรมาน พวกกะเหรี่ยงเมื่อจะเรียกขวัญหรือวิญญาณ เขาจะต้องเซ่นบูชาด้วย ข้าวปลา ไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมีย และกล้วย เคาะบันไดสามครั้งร้องว่า “ปรี้อ วิญญาณเอ๋ย อย่าไปเซือนแซอยู่ข้างนอกเลย ฝนตกก็จะเปียก แดดออกก็จะร้อน ยุงรี้นปลิงทากก็จะกัดสูบกินเลือด เสือกก็จะขบกัด ฟ้าก็จะทับเจ้า ปรี้อ วิญญาณเอ๋ย กลับมาเถิด ที่นี้จะทำให้เจ้าเป็นสุข ไม่ต้องอนาทรร้อนใจ มาเถิดมากินอยู่ในที่ซึ่งมีกำบังพ้นจากลมแล้งแลพายุ” เสร็จแล้วก็เอาของเหล่านั้นรับประทานกัน แล้วเอาเชือกมาเสกเป่าผูกมือ

ตามเรื่องของกะเหรี่ยงที่กล่าวมานั้นก็คล้าย ๆ กับที่ไทยเราทำอยู่ คือ เมื่อกล่าวเชิญขวัญเสร็จแล้ว ก็ให้เจ้าของขวัญกินอาหารที่จัดมานั้น บางทีก็มีการผูกข้อมือด้วยด้ายเพื่อเป็นสิริมงคลอีกด้วย แต่การเรียกขวัญทำขวัญนี้ไม่เหมือนกันทีเดียว ภาคหนึ่งถิ่นหนึ่งก็มีพิธีไปอย่างหนึ่ง ในเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ตอน ทำขวัญพลายงาม มีกลอนตอนหนึ่งว่า

“ครั้นพลบค่ำย่าฆ้องทองประศรี	เรียกยายปลียายเปลเข้าเคหา
เย็บบายศรีนมแมวจอกแก้วมา	ใส่ข้าวปลาเปรี้ยวหวานเอาพานรอง
เทียนดอกไม้ไข่ข้าวมะพร้าวพร้อม	น้ำมันหอมแป้งปรุงฟุ้งทั้งห้อง
ลูกปะหล่ำกำไลไขออกกอง	บอกวาของพ่อเจ้าแต่เอวี่มา
เอาสอดใส่ให้หลานสงสารเหลือ	ด้วยหนอเนื้อนี้รักเป็นหนักหนา
เหมือนพ่อแผนแสนเหมือนไม่เคลื่อนคลา	ทั้งหูตาคนสันเป็นมันยับ
พลางเรียกหาข้าคนมาบนหอ	ให้นั่งต่อกันเป็นอันดับ
บายศรีตั้งพรั่งพร้อมน้อมคำนับ	เจริญรับมิ่งขวัญรำพันไป”

การรับขวัญพลายงามออกจะพิเศษกว่าธรรมดา คือมีทั้งไทย
ลาว และรามัญ โดยเฉพาะรามัญหรือมอญมีกลอนว่า

“แล้วพวกมอญซอซอนซอเสียงอ้อแอ้ ร้องทะแยย่องกะเหนาะย้ายเตาะเหย
ออร่น่ายพลายงามพ่อทราวมเซย ขวัญเอ๋ยกกะเนียงเกรียงเกลิง
ให้อยู่ดีกินดีมีเมียสาว เนียงกะราวกนตะละเลิงเคลิ่ง
มวຍบามาขวัญงบบันเทิง จะเปิงยิกะปิปอน”

ในภาษารามัญนั้นเขาเรียกการร้องต่างๆ ว่าทะแย ไทยเรามัก
เรียกการร้องของพวกมอญว่า ทะแยมอญ คือ การร้องแบบมอญ
ภาษามอญในกลอนข้างต้นนั้น คุณจำปา เยื้องเจริญ อธิบายว่า

ย่องกะเหนาะ หรือ ร้องกะเหนาะ หมายความว่า ดูทางนี้
ย้ายเตาะเหย หมายความว่า แม่ทั้งหลายเอ๋ย

ออร่น่าย เป็นคำทำนอง โอนนายเอย คำว่า นาย แปลว่า นาย
บางที่ใช้เรียกผู้ที่บวชแล้ว

กกกะเนียงเกรียงเกลิง วรรคนี้เพี้ยนมาก ตามเรื่องน่าจะ
หมายถึง “ขวัญที่ระหกระเหินจงกลับมา”

เนียงกะราว ควรจะเป็น นักราว หมายความว่า อย่างเคยมา
อย่างเดิม

กนตะละ แปลว่า ท่าน ความหมายไปในทางยกย่อง
เลิงเคลิ่ง น่าจะเป็น กเสียงเกลิง ซึ่งแปลว่า กลับมา (คำว่า
เกลิง แปลว่า มา)

มวຍ แปลว่า หนึ่ง

บา แปลว่า สอง

จะเปิงยิ แปลว่า กินข้าวหน่อย

อิกะหรืออิกะ แปลว่า กับปลา (กะ แปลว่า ปลา)

ปิปอน แปลว่า สาม สี่

เมื่อรวมแปลทั้งหมดแล้วคงได้ความว่าพวกมอญร้องทေးว่า
“ดูทางนี้เถิด แม่ทั้งหลายเอ๋ย ขวัญของพ่อพลายงามที่ระหกระเหินไปจงกลับมาอยู่ดังเดิม ให้อยู่ดีกินดี จนกระทั่งโตเป็นหนุ่ม
ได้มีเมียสาว ขอขวัญเจ้าจงกลับมากินข้าวกับปลาสามสี่ตัวนี้เถิด”

ตามความหมายในบททำขวัญต่างๆ รวมทั้งภาษารามัญดังกล่าวจะเห็นว่า มีเค้าความตามวิธีทำขวัญ ดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้นทุกประการ

ขัดสมาธิ การนั่งขัดสมาธิเป็นการนั่งตามความนิยมของไทยอีกแบบหนึ่ง ซึ่งตามปกตินิยมนั่งเฉพาะผู้ชาย ในพจนานุกรมอธิบายว่าการนั่งขัดสมาธิเป็นการนั่งคู่เข่าทั้งสองให้เบาะลงที่พื้นแล้วเอาขาไขว้กันทับฝ่าเท้า, ถ้าเอาขาซ้อนทับกัน เรียกว่า ขัดสมาธิสองชั้น, ถ้าเอาขาขวาทับขาซ้ายเป็นขัดสมาธิราบ, ถ้าเอาฝ่าเท้าทั้งสองข้างขึ้นข้างบน เรียกว่า ขัดสมาธิเพชร, ขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชรนั้น เป็นลักษณะการนั่งของพระพุทธรูป

ตามประเพณีของไทยสมัยที่นิยมนั่งรับประทานข้าวกับพื้นเรือนผู้ชายนิยมนั่งขัดสมาธิ แต่ถ้านั่งฟังเทศน์ ฟังพระสวดมนต์ หรือเกี่ยวกับพิธีต่างๆ เปลี่ยนเป็นนั่งพับเพียบ ผิดกับพวกบาทหลวงผู้ชายเวลาไหว้พระก็นั่งขัดสมาธิพนมมือ ตามธรรมเนียมชาวโบราณพวกขุนนางก็นั่งขัดสมาธิถวายบังคม ในจดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ ๕ กล่าวว่า “ประเพณีขุนนางชาวคลานเข้าเฝ้าพอมายังหน้าท้องพระโรงนั่งขัดสมาธิเรียงกันเป็นแถวๆ ตามชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย พวกผู้ใหญ่ที่ตำแหน่งเฝ้าบนท้องพระโรง คลานขึ้นบันไดชั้น ๑ ต้องนั่งลงขัดสมาธิยกมือถวายบังคมถึงหน้าฉาก

พร้อมกันครั้ง ๑ แลขึ้นอีกคัน ๑ นั่งถวายเป็นคมอย่างนั้นพร้อมกัน
อีกคัน ๑ ทุกคันบันไดไปจนถึงที่นั่งเฝ้าตั้งแต่แรกเข้าไปหลายนาที
จึงถึงที่นั่ง” ดังนี้จะเห็นว่าผิดกับประเพณีไทย ผู้ชายไทยเมื่อจะ
กราบไหว้บูชาพระก็นั่งคุกเข่า หรือจะถวายเป็นคมก็เช่นเดียวกัน (ดู
คำว่า เบญจางคประดิษฐ์)

นอกจากขุนนางสาว ขุนนางญวนก็นั่งขัดสมาธิ ดังมีเรื่อง
ปรากฏในพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ว่า เมื่อองเชียงสือเข้าเฝ้านั่งขัด
สมาธิตามเทศญวน

อนึ่งปรากฏหลักฐานจากรูปสลักสมัยโบราณในประเทศไทย
ผู้ชายนิยมนั่งขัดสมาธิแล้วพนมมือไหว้

ขันโตก เป็นภาษาชาวเหนือ หมายถึง สำนักรับข้าวของชาวล้านนาไทย
ในสมัยโบราณ ขันโตกเป็นภาชนะคล้ายถาดทำด้วยไม้สัก แต่มีขา
สูง รูปร่างคล้ายตะลุ่มของพระภิกษุทางภาคกลางสมัย ๔๐ - ๕๐
ปีมาแล้ว ในปัจจุบันเข้าใจว่าจะเลิกใช้ ส่วนพระภิกษุทางเชียงใหม่
ยังคงฉันอาหารในขันโตกกันอยู่ ประชาชนทั่วๆ ไปหรือที่ฐานะยากจน
ไม่ใช้ขันโตก เพราะการกินขันโตกต้องมีอาหารหลายๆ อย่างตักใส่
ถ้วยวางในขันโตกจนเต็ม เกินกำลังของคนจน ต่อเมื่อมีงานเลี้ยงจึง
จะจัดขันโตกสักครั้งหนึ่ง จนประเพณีการกินขันโตกเกือบจะหมดไป
ครั้นเมื่อพ.ศ. ๒๔๙๖ อาจารย์ไกรศรี นิมมานเหมินท์ ได้รื้อฟื้นนำ
มาใช้ในงานเลี้ยงส่งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ และ มร. จอร์จ วิตนี
ขึ้นอีก จนคนไทยภาคเหนือและหน่วยราชการต่างๆ ได้ยอมรับ
ว่าการเลี้ยงแบบขันโตกเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของชาวล้านนาไทย
นิยมจัดเลี้ยงรับรองแขกเมืองหรือผู้ที่เป็นเยือน และในการเลี้ยง
ขันโตกครั้งแรกๆ อาจารย์ไกรศรี นิมมานเหมินท์ ได้แนะนำให้ผู้

ร่วมงานแต่งกายแบบพื้นเมือง คือสวมเสื้อหม้อห้อม ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเครื่องแต่งกายสำหรับงานเลี้ยงขันโตกไปด้วย

ขันหมาก ตามพจนานุกรมอธิบายว่า เป็นขันใส่หมากพลูซึ่งเชิญไปพร้อมกับของอื่นๆ ในพิธีแต่งงานบ่าวสาว เป็นเครื่องค้ำับผู้ปกครองฝ่ายหญิงในเวลาแต่งงาน

ตามประเพณีโบราณ ขันหมากมีสองระยะ คือ เมื่อฝ่ายชายไปขอตกลงกันเรียกว่า ขันหมากหมั้น อย่างหนึ่ง และขันหมากเมื่อตอนไปแต่งอีกอย่างหนึ่ง ขันหมากหมั้นนั้นมีขันใส่หมากทั้งผลกับพลูใบขันหนึ่ง กับทองคำจะเป็นทองทรายหรือทองใบที่มีน้ำหนักราคาตามที่ตกลงกันได้ และมีขนมต่างๆ อีกขันหนึ่ง การจัดขันหมากหมั้นนั้นไม่ยุติลงตัวเหมือนกันหมด บางตำราขันหนึ่งใส่เงินทองของหมั้นกับถุงถั่วเขียว ๑ ถุง ข้าวเปลือก ๑ ถุง ข้าวตอก ๑ ถุง งาดำ ๑ ถุง ใบเงิน ใบทอง ใบนาก มีผ้าคลุม อีกขันหนึ่งใส่หมากพลู หมาก ๘ ผล ตัดเป็นระแง้ (กิ่งที่แยกออกจากทะลายหมาก) เดียวกัน หรือระแง้ละ ๒ ผล ก็ได้ ผานกันหมากออกแล้ว ทาชาด พลู ๔ เรียงๆ ละ ๘ ใบ เมื่อเรียงแล้วตัดก้านให้เสมอ ทาชาดที่รอยตัด แล้วมีผ้าคลุมขันให้เรียบร้อยแล้วขันหมากหมั้นจะไม่มีก็ได้ เพราะบิดามารดาญาติมิตรของทั้งสองฝ่ายก็ชอบพอเชื่อถือกันอยู่แล้ว แต่ที่ต้องมีขันหมากหมั้นก็เพื่อเป็นประกันว่าฝ่ายชายจะไม่บิดพลิ้วและถ้าฝ่ายชายไม่ได้ทำการวิวาห์มงคลตามสัญญา ก็จะเรียกเงินทองของหมั้นคืนไม่ได้ หญิงนั้นก็หมายขันหมาก เว้นแต่หญิงเป็นฝ่ายผิดไปไม่ได้ทำการมงคล ก็ต้องคืนขันหมากหมั้นแก่ฝ่ายชาย

เมื่อถึงวันแต่งงาน มีขันหมากที่ฝ่ายชายต้องจัดหาอีก ๒

อย่างเรียกว่า ชั้นหมากเอก และชั้นหมากเลว ที่เรียกชั้นหมากเอก นั้นเป็นชั้นใส่ข้าวสารหมากผลพลูจิบลำดับเรียงรอบปากชั้น มี ฉัตรระย้าทองอังกฤษปักเป็นยอด ตั้งบนพานแว่นฟ้า (ปัจจุบันใช้ ชั้นเงินเอาผ้าสีชมพูคลุมไปเท่านั้น) การจัดชั้นหมากไม่ยุติตายตัว กล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง

ข้าวกรู มาจากภาษามคธว่า กุระ แปลว่า ข้าวอย่างหนึ่ง ตามพจนานุกรมซิลเดอว์ แปลว่า ข้าวต้มให้สุก แต่เมื่อเรียกกันไปนานเข้า กลายเป็นกรู ข้าวกรูเป็นข้าวอุทิศแก่เปรตในพิธีสารทเดือนสิบตามพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “กระตงข้าวกรูนั้นใช้กระบุงมีกระบอกสัก หวายติดอยู่กลางกระบุงแล้วหุ้มใบตองจัดของกินคาวหวานลงในกระบุงหรือกระตงนั้น แล้วมีต้นไม้ปักที่กระบอกกลางกระบุง บนต้นไม้นั้นมีธงจระเข้ตัดด้วยเศษผ้านุ่มผ้าห่มเล็กน้อย แขนงรุงรังไป มีดอกไม้เงินประดับช่วยให้งามด้วย ที่ลำต้นของต้นไม้นั้นผูกดอก ตะแบกช่อหนึ่งหรือสองช่อ มีเทียนรูปเสียบไม้กัลด้อย่างละดอก เหน็บที่ปากกระบุงสำหรับทรงจุด เมื่อทรงบูชาพระพุทธรูปแล้ว กระตงข้าวกรูนี้ยกไปถวายพระสงฆ์ฉัน...”

ข้าวบิณฑ์ เป็นชื่อข้าวที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรม มีลักษณะต่างกัน ตามลัทธิประเพณี เช่น ตามศาสนาพราหมณ์เมื่อมีคนตาย หลังจากแต่งตัวให้ศพแล้ว มีพิธีก่อนข้าวบิณฑ์ คือเอาแป้งข้าวเจ้าปั้นด้วยน้ำมันโค ทำเป็นก้อนข้าวบิณฑ์ ๖ ก้อน ขนาดเท่าผลมะตูม ก้อนข้าวบิณฑ์นี้ใช้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่วิญญาณของผู้ตาย ขณะที่เคลื่อนศพไปสู่สุสานในระหว่างที่ตายกับสุสาน ถวายข้าวบิณฑ์

๓ ที่ คือที่หน้าประตูด้านนอกบ้าน, ที่สี่แยก และที่พักระหว่างทาง หรือใกล้สุสาน ครั้นถึงที่เผาให้ถวายข้าวบิณฑกัณฑ์ก้อนหนึ่ง หลังจากเผาแล้วในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น เอาหม้อดินมีน้ำเต็มไปแขวนที่ใต้ต้นไม้ ตักค้ำจูดรูปเทียนถวายที่ใต้ต้นไม้ ในพิธีนี้ถวายก้อนข้าวบิณฑกัณฑ์ด้วย

ตามประเพณีไทยมีการถวายข้าวบิณฑกัณฑ์พระพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชาธิบายถึงเรื่องข้าวบิณฑกัณฑ์ไว้มีความว่า ข้าวบิณฑกัณฑ์ออกจากการที่อยากตัดบาตรพระพุทธรูป เป็นต้น จึงมีวิธีถวายข้าวพระต่างๆ...ทั้งตามที่ท่านผู้ใหญ่เล่ามาแต่ก่อน ตระกูลหนึ่ง สงกรานต์คราวหนึ่ง คนทั้งปวงแต่งตัวทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ให้งดงามดี แล้วมีข้าวบิณฑกัณฑ์ไปเที่ยวบูชาในพระอุโบสถวัดต่างๆ จะว่าแต่เฉพาะในพระราชวังที่เจือเป็นราชการ บรรดาเจ้านายซึ่งเป็นลูกเธอ เมื่อถึงเวลาสงกรานต์สามวันก็แต่งพระองค์ทรงเกียรติทรงนามเสด็จไปตีข้าวบิณฑกัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนบ้าง วัดบวรสถานบ้าง ที่มีกำลังข้าไทมากก็เสด็จไปหลายๆ วัด ไม่ต้องทูลล่ำทูลลา เมื่อเสด็จไปเช่นนั้นแล้วก็มีข้าวบิณฑกัณฑ์รองพานแก้วสองชั้นบ้าง พานทองสองชั้นบ้าง ไปเที่ยวบูชาในพระอุโบสถ มีรูปดอกหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่งไปว่า อิมิปัญฑาปาตี พุทธสส เทม แล้วตั้งไว้ครู่หนึ่งก็ยกกลับมา...ข้าวบิณฑกัณฑ์ของหลวงเป็นสองอย่าง ถ้าอย่างพานสองชั้น พานชั้นบนใช้พุ่มดอกไม้ แต่ใช้ฉัตรประดับทองสามชั้นแทนยอดพุ่ม พานชั้นล่างตั้งจานเล็กๆ เช่น รายปากบายศรีสำหรับเล็ก มีขนมพิมพ์รูปต่างๆ เป็นหงส์บ้าง กิณรบ้าง สีต่างๆ กัน วางจานละแผ่นรายรอบ แล้วมีเชิงเทียนเชิงหนึ่ง เชิงรูปเชิงหนึ่ง ใช้เครื่องทองคำทั้งสิ้น ข้าวบิณฑกัณฑ์เช่นนี้สำหรับตั้งเครื่องนมัสการในวันตรุษสามวัน สงกรานต์สามวัน อีกอย่างหนึ่งนั้นใช้พานทองเหลืองชั้นเดียวมีกรวยใบตองบรรจุ

ข้าวสุกในนั้น ยอดปักฉัตรปรูปิดทองสามชั้น มีงานขนมพิมพ์รายรอบกรวย บางทีก็เห็นมีซองพลุหมากสงลูกหนึ่งเห็นอยู่ที่ปากซองวางไปด้วย เทียนติดปากพานเล่มหนึ่งไม่มีรูป บางทีก็มีธงผ้าเศษผ้าเล็กๆ เสียบตามกรวยรอบด้วย ข้าวบิณฑ์เช่นนี้สำหรับใช้บูชาพระทราญในเวลาสงครามตัวอย่างหนึ่ง สำหรับบูชาเทวดาที่รักษาพระชนมพรรษาแลแทรกพระชนมพรรษาประจำทุกวันตลอดปีอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นข้าวบิณฑ์สำหรับบูชาเทวดาเช่นนี้ใช้สีและจำนวนตรงตามกำลังวันเทวดานั้น

ข้าวยาคุ เป็นอาหารชนิดหนึ่ง ในภาษาบาลีเรียกว่า ยาคุ หมายถึง ข้าวต้ม ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า “กระยาคุ” มีกล่าวถึงในกฎมณเฑียรบาลครั้งพระเจ้าอู่ทอง (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑) มีความว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกให้ข้าราชการฝ่ายในเฝ้าตั้งแต่โมงเช้า พอถึงเวลาสองโมงเช้า “เสวยน้ำยาและกระยาคุ” แล้วเสด็จหอบพระที่กล่าวมานั้นเป็นพระราชานุกิจที่พระเจ้าอู่ทองได้ทรงปฏิบัติทุกวัน พอถึงสองโมงเช้าก็จะมีคนเชิญกระยาคุมาถวาย

นอกจากพระเจ้าแผ่นดินเสวยกระยาคุแล้ว พระราชาคณะก็ได้รับพระราชทานด้วย มีเรื่องปรากฏในพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า เมื่อถึงหน้านวดข้าว ก็เสด็จไปนวดข้าวที่ทุ่งหันตราหน้าหลวง ซึ่งอยู่นอกกำแพงพระนครด้านตะวันออก แล้วเอาข้าวใส่ระแทะให้พระราชบุตร พระราชธิดา และนางกำนัลทั้งปวงลากระแทะนั้นเข้าไปวังใน ใช้พวนข้าวทำเป็นฉัตรใหญ่และยาคุไปถวายพระราชาคณะที่พระอารามหลวงทุก ๆ ปี

ในหนังสือ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* ตอนที่กล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๑๐ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “ส่วนยาคุนั้น นับ

ว่าเป็นเหตุที่จะป้องกันข้าวในนามิให้สีอันตราย ด้วยมีนิทานกล่าว
มาว่า พระโกณฑัญญะเมื่อเป็นกฏุมพิจุลกาไฟได้ถวายยาคุณแก่พระ
สงฆ์สาวกพระพุทธวิปัสสี ข้าวในนาถึงงามบริบูรณ์ขึ้นเป็นทิฐธรรม
เวทนีย ทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะทำ จึงให้นำรวงข้าวซึ่งเป็น
น้ำนมมาจ่ายแจกไปให้พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในและ
ข้าราชการ ทำยาคุณและโถฟักเหลืองเป็นภาชนะที่รอง ประดับด้วย
ดอกไม้ต่าง ๆ เป็นประณีตทานถวายพระสงฆ์”

ในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๗๐) สั่งให้เอาข้าว
น้ำนม (คือข้าวที่ยังอ่อนอยู่) น้ำตาลกรวดมาทำข้าวยาคุณ และให้จัด
หาผลฟักทองที่ลูกงามดีมาควักเอาเมล็ดในออกเสีย แล้วให้แกะ
สลักเป็นลวดลายให้งามดี ใช้เป็นภาชนะใส่ข้าวยาคุณนี้ให้สุก หมาย
รับสั่งนี้เป็นหลักฐานว่าในสมัยก่อนข้าวยาคุณใช้น้ำตาลกรวดแต่ใน
ปัจจุบันใช้น้ำตาลทราย การที่บรรจุในผลฟักทองก็เป็นของดีเพราะ
เนื้อฟักทองมีวิตามินมีรสหวานอยู่แล้ว

ข้าวยาคุณมีกำเนิดในอินเดียมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ดังเรื่องจุล
กาไฟได้ถวายยาคุณแก่พระสงฆ์สาวกพระพุทธวิปัสสี และในสมัย
พระพุทธเจ้าก็ปรากฏว่า ครั้งหนึ่งได้เสด็จจาริกจากนครพาราณสี
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป มุ่งตรงไปยังอันธกวินท
ชนบท ปรากฏว่ามีผู้คนนำอาหารบรรทุกเกวียนตามไปด้วยเป็น
จำนวนมาก เพื่อถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ในคราวนั้นมี
พราหมณ์คนหนึ่งปรารถนาจะถวายอาหารบ้างแต่ตามขบวนเสด็จ
มานานถึง ๒ เดือนกว่าแล้ว ก็ยังไม่มีโอกาสด้วยมีคนถวายมาก
วันหนึ่งเกิดความคิด จึงเข้าไปสำรวจในโรงครัวว่าขาดตกบกพร่อง
อะไรบ้าง ก็พบว่ายังขาดยาคุณกับขนมปรุงด้วยน้ำหวาน จึงไปเรียน
ถามพระอานนท์ว่าจะถวายของสองสิ่งนั้นจะได้หรือไม่ พระอานนท์

ได้เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ตามที่พราหมณ์ปรารถนา ก็ทรง
อนุญาตให้พราหมณ์ถวายได้ และเมื่อฉันแล้วได้ทรงแสดงอานิสงส์
ของยาคุไว้ ๑๐ ประการ คือ ๑ ให้อายุ ๒ ให้วรรณะ ๓ ให้สุขะ ๔ ให้
พละ ๕ ให้ปฏิภาณ ๖ กำจัดความหิว ๗ กำจัดความกระหาย ๘
ทำให้ลมเดินคล่อง ๙ ล้างลำไส้ได้ดี ๑๐ ย่อยอาหารใหม่ที่เหลืออยู่ได้

ที่ไทยเรียกกระยาคุหรือยาคุนั้นเป็นการเรียกตามคัมภีร์
พระพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาบาลี แต่ตามคำอธิบายของพราหมณ์
ป.ส. ศาสตรี อธิบายว่ามาจากคำ ยวาคู ในภาษาสันสกฤต เพราะ
เหตุหุงด้วยข้าวยวะ (barley) ภายหลังแม้ไม่ได้ใช้ข้าวยวะ ถ้าหุง
อย่างนั้น (ในอินเดียน้ำหุงด้วยน้ำมัน) ก็เรียกว่า ยาคุ

สรุปว่าข้าวยาคุของอินเดียกับของไทยไม่เหมือนกัน พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ว่า “ยาคุมีสองอย่าง
คือ ยาคุเค็มที่เป็นข้าวต้มอย่างหนึ่ง ยาคุหวานที่เป็นข้าวอ่อน
ต้มเจือน้ำตาลอีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะเทียบกับข้าวยาคุของเราจะใกล้เคียง
ข้าวยาคุหวาน แต่รสชาติสีกลิ่นและกิริยาที่ทำต่างกันแท้ไม่เหมือน
กันเลย”

อย่างไรก็ตาม ข้าวยาคุก็เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีที่ปฏิบัติ
มาแต่โบราณครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงควร
บันทึกไว้เป็นหลักฐาน

ขี้ผึ้งกะทิ ขี้ผึ้งหรือสีผึ้งที่ใช้สีปากของคนโบราณ ทำจากหัวกะทิเคี้ยว
กับใบเตย หรือดอกมะลิเพื่อให้มีกลิ่นหอม แล้วเคี้ยวรวมกับขี้ผึ้ง
จนแห้งเป็นขี้ผึ้ง

ขึ้นบ้านใหม่ ตามคติความเชื่อของคนโบราณก่อนจะขึ้นอยู่บ้านเรือน

ที่ปลูกใหม่ จะต้องทำความสะอาดขั้วล่างสิ่งสกปรกเสียก่อน โดยกำหนดให้ล้างวันจันทร์ วันพุธ และวันพฤหัสบดี สามวันนี้ทำแล้วจะเจริญดี แต่ถ้าไปทำในวันอาทิตย์ วันอังคาร และวันศุกร์ จะเสียทรัพย์ ข้อห้ามนี้รวมไปถึงการขุดบ้านเรือนเก่าที่อยู่มานาน ๆ ด้วย

การขึ้นบ้านใหม่มีคติความเชื่อไม่เหมือนกัน บางคนต้องดูฤกษ์ยาม บางคนถือตามวันดีของปี เช่น วันธงชัย วันอธิปัตย์ ตามตำราของชาวมอญกำหนดวันและวิธีที่จะขึ้นบ้านใหม่ไว้ดังนี้

วันอาทิตย์ ก่อนจะขึ้นไปอยู่บ้านใหม่ให้เอาของมีค่าเข้าไปก่อน

วันจันทร์ ให้เอาเสื้อผ้าห่มอนเข้าไปก่อน

วันอังคาร ให้เอาเงินทองเข้าไปก่อน

วันพุธ ให้กินอาหารเสียก่อนแล้วจึงเข้าไปอยู่

วันพฤหัสบดี ให้เอาเครื่องหอมและจุดโคมเข้าไปก่อน

วันศุกร์ ให้พ่อแม่เข้าไปก่อน

วันเสาร์ ไม่ดี ห้ามขึ้นบ้านใหม่

ตามตำราของไทยถือต่างไปบ้าง คือให้ขึ้นบ้านใหม่วันพุธ วันพฤหัสบดี และวันศุกร์ จะดีมาก แต่ต้องเลือกขึ้นตามทิศที่ดีด้วย

ทิศที่ไม่ดี

ถ้าขึ้นทิศบูรพา (ตะวันออก) จะเป็นความ

ถ้าขึ้นทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) จะตายเร็ว

ถ้าขึ้นทิศทักษิณ (ทิศใต้) จะเสียของ

ถ้าขึ้นทิศประจิม (ตะวันตก) จะเจ็บไข้

ทิศที่ดี

ถ้าขึ้นทิศหริดี (ตะวันตกเฉียงใต้) ขุนนางท้าวพระยาจะให้ลาภ

ถ้าขึ้นทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) จะสุขสบาย มีลาภ

ถ้าขึ้นทิศอุดร (เหนือ) จะมีบุตรมาก รักกันดี

ถ้าขึ้นทิศอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ข้าวของอุดม

ในสมุทไทยโบราณเล่มหนึ่งกล่าวแปลกออกไปว่า ถ้าจะขึ้นเรือนใหม่ให้พาดกระไดตามทิศต่อไปนี้

ถ้าขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียง ให้เอาเงินทองผ้าผ่อนขึ้นไปก่อนดี
นักจะมีข้าวของมากนักแล

ถ้าขึ้นทางทิศเหนือ ให้คนมีท้องขึ้นก่อน จะมีวัวควายมากแล

ถ้าขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ให้เอานมวัวและทองขาขึ้นก่อนจะมีลาภแล เอางาใหม่ หญ้าแพรกขึ้นก่อนดีนักแล จะมีทุกข์สักเท่าไร ก็หายสิ้นแล

ที่แปลกกว่าตำราอื่นอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อจะขึ้นเรือนใหม่ให้คนถือของมีชื่อดังนี้

คนชื่อไทถือน้ำ คนชื่อเกาอุ้มแมว คนชื่อรักถือจกราน (น้ำจะเป็นเชิงกราน คือ เต้าไฟ) คนชื่อดอนถือเครื่องพลี คนชื่อมีถือเสื่อ คนชื่อดำถือฟูกหมอน คนชื่อแก้วถือกระบวยทอง คนชื่อสุกถือข้าวและถั่วงา

ในปัจจุบันบ้านเรือนเปลี่ยนไป คติความเชื่อแบบโบราณก็ไม่อาจปฏิบัติได้ การขึ้นบ้านใหม่จึงนิยมทำบุญเลี้ยงพระกันมากกว่าเพราะเป็นประเพณีของชาวพุทธโดยตรง

บันพระอยู่ ตามโบราณราชประเพณี เมื่อพระราชโอรส พระราชธิดา ที่ประสูติทรงเจริญพระชนมายุได้เดือนหนึ่ง โหรหลวงจะถวายพระฤกษ์และผูกดวงพระชาตา (การผูกดวงพระชะตาเจ้านายตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นผู้ผูกถวาย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อสมเด็จพระยาพระองค์

นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว จึงได้ทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ผูกถวายต่อมา) ในโอกาสนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานพระนามในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่

เพื่อให้ทราบการพระราชพิธี จะขอคัดบางตอนจากหมายกำหนดการพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๒๒ มีความดังต่อไปนี้

“เวลา ๙ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่ห้องพระราชพิธี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธปฏิมาชัยวัฒน์ ทรงศีล แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระครูพรหมณัฏฐ์ ประกอบพิธีทำน้ำสรงที่ชั้นพระสาคร แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงหลั่งน้ำพระพุทธมนต์ลงในชั้นพระสาครนั้น พระครูพรหมณัฏฐ์ลอยกรงกุ่ม ปลาทองเงิน และมะพร้าวทองมะพร้าวเงินในชั้นพระสาคร เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงหลั่งน้ำพระมหาสังข์พระราชทานแด่พระเจ้าหลานเธอ และทรงจรดพระกรไกรขริบพระเกศา ทรงหลั่งน้ำพระพุทธมนต์ เทพมนตรีจากพระเต้า แล้วทรงผูกด้วยพระขวัญ ทรงเจิมพระราชทานแด่พระเจ้าหลานเธอ ขณะนี้พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป มีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน จะได้เจริญชัยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบัณเฑาะว์ ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร ดุริยางค์ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลาออกจากห้องพระราชพิธีไปรับ

พระราชทานฉันทนาการที่ท้องพระโรงหลัง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระครูพราหมณ์ถวายน้ำเทพมนตร์ที่พระหัตถ์พระเจ้าหลานเธอ และแขวนพระอู่ ปลูกาดพระยี่ภู่ วางเครื่องมงคลราชพิธีลงในพระอู่ หลังน้ำสังข์และเจิมพระอู่ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางเครื่องราชภัณฑ์และทองคำแท่งจารึกอักษรพระราชทานพระนามพระเจ้าหลานเธอตามขัตติยราชประเพณีลงในพระอู่แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระเจ้าหลานเธอลงบรรทมในพระอู่ พระครูพราหมณ์ถวายแห่กล่อม พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบัณเฑาะว์ ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร ดุริยางค์ เสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่น พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท รับแว่นเวียนเทียนสมโภช แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ”

ส่วนเครื่องมงคลและเครื่องราชภัณฑ์สำหรับขึ้นพระอู่ มีดังนี้

๑. ภาพแม่ซื้อเขียนในแผ่นผ้า ด้านหน้าเป็นรูปแม่ซื้อประจำวันประสูติ (วันพฤหัสบดี แม่ซื้อชื่อ กาโลทุก ศีระจะเป็นกวาง) ทางด้านหลังเป็นรูปท้าวเวสสุวรรณ หน้าเทวดา (คนทั่วไปใช้หน้ายักษ์)

๒. หินบด

๓. พักเขี้ยวทาดินสอพองให้ขาวทั่วทั้งลูก

๔. พันธุ์พืช มีถั่วทอง ๑ ถูง งาขาว ๑ ถูง ข้าวเปลือก ๑ ถูง (ถูงที่บรรจุทำด้วยตาดทอง)

๕. หีบทองคำลงยาสลักลายดอกไม้ มีพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ลงยาสีขาว ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ ทองคำหนัก ๑๕ บาท สำหรับบรรจุดวงพระชาติดา

๖. ทองคำแท่ง ๑ แท่งหนัก ๘๐ บาท ปิดกระดาศจารึกอักษร

พระราชทานพระนาม

๗. เงินแท่ง ๖ แท่ง หนักประมาณ ๑๕๔ บาท
 ๘. เงินเหรียญบาทบรรจุถุง ๘๐๐ บาท
 ๙. ชั้นทรงพระพักตร์ทองคำขอบลงยา พานรองพร้อม
 ๑๐. กาทองคำ ถาดรองพร้อม
 ๑๑. กุญแจเงินทองคำ พร้อมลูกกุญแจ
 ๑๒. ทัพทองคำสลักลายดอกไม้ บรรจุเครื่องเย็บปักถักร้อย มีสนับนิ้วมือ ๑ ชิ้น เข็มเย็บผ้ากันทอง ๑ แฉง ที่ถักตาซุนพร้อมไหมทอง ๑ ชิ้น เข็มถักลูกไม้ ๑ เล่ม ด้ายกลุ่มสีชมพู ๑ กลุ่ม ด้ายหลอดสีเขียว ๑ หลอด
 ๑๓. สายพระอุ์ทองคำลายดอกจอก ยาวประมาณ ๔ เมตร นอกจากนี้ก็มีต้นมะพร้าวนาฬิกา (มะพร้าวชนิดหนึ่งผลเล็ก มีน้ำหอมหวาน) ปิดทอง ๑ ต้น ปิดเงิน ๑ ต้นปลาทอง ปลาเงิน กุ้งทอง กุ้งเงิน อย่างละ ๑ ตัว
- อนึ่งเครื่องราชภัณฑ์ในหมายเลข ๑๑ และ ๑๒ นั้น ถ้าเป็นพระราชโอรสจะเปลี่ยนเป็นพระแสงปืนนพรัตน์ และพระแสงดาบเพชรน้อย

ชั้นสมุด เป็นคำเรียกระดับขั้นตอนการศึกษาในสมัยโบราณ คือ เด็กนักเรียนจะเริ่มต้นหัดเขียน ก ข ค ในกระดานดำหรือในแผ่นหินชนวน และอ่านเขียนคำต่างๆ จนคล่องแล้ว ต่อจากนั้นจึงให้อ่านหนังสือที่เป็นเล่มสมุด เรียกกันว่า “ชั้นสมุด”

เขยคู่ คำว่า เขยคู่ เป็นคำโบราณ คือตามประเพณีของคนชั้นศตฺหบดี ซึ่งหมายถึง ผู้มีอันจะกิน ในพื้นเมืองสมัยโบราณ เมื่อมีการแต่งงาน

เจ้าบ่าวต้องไปอยู่บ้านทางฝ่ายเจ้าสาว จึงเรียกว่า “เขยสู่” คือไปปลุกเรือนหอหลัง ๑ ร่วมชานกับเรือนญาติอยู่ด้วยกัน ต่อเมื่อมีบุตรจึงแยกครัวย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อื่น มีประเพณีบางแห่งถือคติว่าให้ปลุกเรือนหอด้วยเสาไม้หมาก ซึ่งเป็นไม้มที่ทนอยู่ได้ไม่นาน ประมาณว่าพอมีบุตรเสาไม้หมากก็ผุพอดิ ก็จำต้องย้ายไปปลูกใหม่ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะไม่ประสงค์จะให้เขยสู่เข้าไปเป็นใหญ่ในสกุลนั่นเอง

เข้าชื้อ เป็นวิธีทำให้กระดูกเชิงกรานเข้าที่ คือก่อนที่หญิงอยู่ไฟจะขึ้นนอนบนกระดานไฟต้องทำเข้าชื้อก่อน โดยคนอยู่ไฟนอนตะแคงให้หมอดำแยเหยียบสะโพกเพื่อให้กระดูกเชิงกรานที่ครากกลับเข้าที่แล้วจึงขึ้นนอนบนกระดานไฟได้

เข้าพรรษา วันเข้าพรรษาของไทย หมายถึง วันที่พระสงฆ์เริ่มเข้าจำพรรษา เริ่มแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ เป็นต้นไป เป็นเวลา ๓ เดือน ถึงกลางเดือน ๑๑ ส่วนพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเช่นอนัมนิกายในไทย เริ่มเข้าพรรษาในวันที่ ๑๖ เดือน ๔ และออกพรรษาวันที่ ๑๖ เดือน ๗ ตามปฏิทินจีน พระสงฆ์อนัมนิกายจึงเข้าพรรษาและออกพรรษาก่อนพระสงฆ์ไทย

ต้นเหตุที่จะมีการเข้าพรรษานั้นกล่าวตามวัฏสัพพัญญูขันธ์กล่าวว่า ในสมัยพุทธกาล บรรดาภิกษุทั้งหลายไม่มีเวลาพักผ่อนทั้งในฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูฝน โดยเฉพาะในฤดูฝนได้เหยียบย่ำต้นข้าวเสียหาย พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าไม่เป็นการเหมาะสมจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุอยู่จำพรรษาปีละ ๓ เดือนในฤดูฝน อีกเรื่องหนึ่งกล่าวว่า แต่เดิมเมื่อพระสงฆ์ยังมีจำนวนน้อยอยู่ การประพฤติ

ปฏิบัติก็คงเป็นไปตามกาลเทศะ เมื่อถึงหน้าฝนก็หยุดพักการเดินทาง พระพุทธองค์จึงไม่ทรงบัญญัติให้มีการอยู่จำพรรษาในฤดูฝน ต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์มากขึ้น การประพฤติปฏิบัติก็เหลื่อมล้ำกันอยู่ ตามเรื่องราว วันหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์ มีพระพวกหนึ่งเรียกว่า จัณฑคีย์ มีจำนวน ๖ รูป ท่านเหล่านี้ไม่รู้จักกาล แม้ในฤดูฝนควรจะหยุดพักก็ไม่ยอมหยุด คงจาริกไปมา เดินเหยียบย่ำข้าวในนาเขาเสียหาย จนผู้คนพากันตำหนิติเตียนว่า พวกเดียรถีย์และปริพพาชก ยังพากันหยุดเดินทาง แม้ที่สุดคนยังรู้จักทำรังเพื่อหลบหนีฝน แต่เหตุไฉนสาวกของพระพุทธองค์จึงยังคงเที่ยวอยู่ทั้ง ๓ ฤดู เหยียบพืชที่เป็นอยู่ให้ตาย เหยียบสัตว์ทั้งหลาย ให้สิ้นชีวิตตเช่นนี้ ความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติเป็นธรรมเนียมไว้ว่า เมื่อถึงฤดูฝนให้พระภิกษุทั้งหลายอยู่ประจำที่ในที่แห่งเดียวตลอดฤดูฝน เป็นเวลา ๓ เดือน เรียกว่า เข้าพรรษา

แข่งเรือ การแข่งเรือเป็นพระราชพิธีอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ มีเรื่องปรากฏใน “กถุมณฑีรบาล” ว่า ทำในเดือน ๑๑ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“เดือน ๑๑ การอาษุขุชพีธี มีโหม่งครุ่มซ่ายชวา ระบำมโหระ-
ทิก อินทรเกรี ดนตรี เข้าทรงพระมหามงกุฏราชาประโศคกลางวัน
ทรงพระสุวรรณมาลา เย็นทรงพระมาลาสุกหว่าสพักชมพู สมเด็จพระ
พระอัครมเหสี พระภรรยาทรงพระสุวรรณมาลา นุ่งแพรดารากร
ทรงเสื้อ พระอัครชายาทรงพระมาลาราบ นุ่งแพรลายทองทรงเสื้อ
ลูกเขอลานเขอทรงศรีเภทมวย ทรงเสื้อ พระสนมใส่สนองเกล้า
สพักสองป่า สมรรถไชยเรือตัน ไกรสรมุขเรือสมเด็จพระอัครมเหสี
สมรรถไชยไกรสรมุขนั้นเป็นเรือเสี้ยงทาย ถ้าสมรรถไชยแพ้ไซร์

ข้าวเหลือเกลืออิม สุขเกษมเปรมประชา ถ้าสมรรถไชยชนะไซ้
จะมียุค”

สรุปว่า การแข่งเรือพระที่นั่งระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับพระ
มเหสีนั้นเป็นการแข่งเสี่ยงทาย เป็นพิธีปลอบขวัญมากกว่า เพราะ
การที่เรือไกรสรमुख (เรือศิระราชสีห์?) ชนะนั้นแสดงว่าข้าวจะได้
มาก จะอุดมสมบูรณ์ ประชาชนก็สบายใจ แต่ถ้าให้เรือสมรรถไชย
ชนะก็จะเกิดยุคเชิญเดือดร้อน จึงเข้าใจว่าเรือสมรรถไชยจะต้อง
แพ้ทุกปี

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ปรากฏว่ามีการแข่ง
เรือของขุนนาง ดังปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุรายวันของบาท
หลวงเดอซัวลี ผู้ช่วยราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งเข้ามาเจริญ
ทางพระราชไมตรีเป็นครั้งแรก เมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๘ มีความ
ตอนหนึ่งว่า

“พระเจ้ากรุงสยาม เสด็จประทับทรงสำราญพระอิริยาบถ ณ
ตำหนักที่พักแห่งหนึ่ง (บางนางอิน หรือที่เรียกในปัจจุบันว่า บาง
ปะอิน ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๒ ลี) และเสวยพระ
กระยาหารที่พระตำหนักนั้น พอเสวยแล้วก็โปรดฯ ให้เรือขุนนาง
ที่มียศเสมอกัน เข้าเทียบกันเป็นคู่ๆ พายแข่งกันกลับไปยังกรุง ถ้า
เรือลำใดถึงพระตำหนักน้ำพระราชวังกรุงศรีอยุธยาก่อน ก็ได้รับ
พระราชทานรางวัลอย่างงาม การแข่งเรือนี้เป็นสิ่งที่น่าดูมาก ฝีพาย
ทุกคนมีความชำนาญ พายเรือแคล่วคล่องว่องไวยิ่งนัก (บรรดา
ข้าราชการทั้งหลายที่ตามเสด็จคงทราบแล้วว่าพระเจ้ากรุงสยาม
เสด็จประพาสบางนางอินครั้งนี้ จะต้องมีการแข่งเรือด้วย ฉะนั้นจึง
เลือกหาฝีพายที่มีความชำนาญทั้งสิ้น) และการแข่งเรือครั้งนี้
ฝีพายต้องพายเรือทวนน้ำขึ้นไปตามลำแม่น้ำใหญ่ เรือพระที่นั่ง

ทรงของพระเจ้ากรุงสยามถึงก่อน ฝีพายจึงได้รับพระราชทานรางวัลคนละ ๑ ชั่ง การแข่งขันเรือครั้งนี้มีระยะทาง ๒ ลิก”

การแข่งขันเรือดังกล่าวข้างต้นเป็นการแข่งเรือทางราชการ ถ้าไม่ได้เสด็จประพาสบางปะอินก็คงไม่มีการแข่ง ต่อมาในสมัยกรุงเทพฯ มีเรื่องปรากฏว่าเคยคิดจะมีการแข่งเรือระหว่างวังหลวงกับวังหน้าขึ้นครั้งหนึ่ง เรื่องมีอยู่ว่าในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้กำหนดการแข่งขันเรือยาวขึ้น เรือแข่งวังหลวงชื่อ ทองปลิวหรือทองปลิว เรือแข่งวังหน้าชื่อ มังกร เมื่อจับคู่เปรียบเทียบฝีพายกันแล้ว เห็นว่าทัดเทียมกัน พอที่จะแข่งขันกันได้ก็ตกลง แต่ก่อนที่จะลงมือแข่งขัน ได้มีข้าราชการวังหลวงผู้หนึ่ง จะไปสืบบัญมาจากไหนดไม่ทราบ ว่าทางวังหน้าเล่นไม่ชื่อ จึงได้นำความขึ้นกราบทูลรัชกาลที่ ๑ ว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจัดฝีพายที่แข็งแรงซ้อนไว้สำหรับหนึ่ง เวลาแข่งจะได้เอาพวกนี้ออกพายแข่ง เมื่อได้ทรงทราบเช่นนั้น จึงมีพระราชดำรัสว่า เล่นอย่างนี้จะเล่นด้วยได้อย่างไร จึงได้เลิกการแข่งขันเรือตั้งแต่นั้นมา และกรมพระราชวังบวรฯ ก็บาดหมางพระทัย มิได้เสด็จมาเฝ้าเหมือนแต่ก่อน

ส่วนการแข่งขันของราษฎรนั้นเข้าใจว่าแต่เดิมก็คงจะใช้เรือของขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีบ่าวไพร่มากมาแข่งกัน ภายหลังมีเรือประจำตำแหน่งที่ดีกว่า จะเก็บรักษาเรือยาวไว้ก็เป็นภาระ จึงนำไปถวายวัดเสียโดยมาก ในสมัยก่อนเรือยาวจึงมีอยู่ที่วัด ครั้นเมื่อการแข่งขันเรือยาวเป็นที่นิยมมากขึ้น ได้มีผู้เห็นประโยชน์จึงสร้างเสริมต่อมาแต่การเก็บรักษาก็คงอาศัยวัดอยู่เช่นเดิม เพราะวัดมีที่ว่างมาก

การแข่งขันเรือของไทยในสมัยโบราณจึงมีทั้งส่วนที่เป็นประเพณีของหลวง และการแข่งเรือของขุนนาง รวมไปถึงประชาชน ประโยชน์ที่ได้ในสมัยนั้นก็คือ เป็นการเตรียมพร้อมของพวกฝีพาย ให้ได้

ฝึกซ้อมอยู่เสมอ

โขน ๑. พนักงานหญิงในพระราชวังฝ่ายใน สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ในพระราชนิพนธ์ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีข้าราชการตำแหน่ง ท้าวศรีสัจจาดูแลราชการในพระราชวังฝ่ายใน ท้าวศรีสัจจา (มิ) ผู้นี้จะออกนอกราชการ เช่น รับพวกขอเฝ้าที่ประตูดิน จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเรียกท้าวศรีสัจจา (มิ) ว่า เจ้าคุณประตูดิน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทำรูปไว้ ณ มุขกระสันพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีรูปโขนคนรับใช้ปั้นไว้ด้วย ๒ คน คนหนึ่งชื่อ จำบัว คนหนึ่งชื่อ ดี พวกโขนมีหน้าที่คล้ายตำรวจดูแลความสงบเรียบร้อยในพระราชวังฝ่ายในด้วย หัวหน้าโขนเรียกว่า จำโขน เข้าใจว่าจะขึ้นอยู่กับท้าวศรีสัจจา

๒. พนักงานเฝ้าสถานที่ฝ่ายชาย เช่น ขุนโขนในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ได้ทรงแต่งตั้งให้บรรดาชายฉกรรจ์ ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในเขตที่ทรงพระราชอุทิศโยชน์หนึ่งรอบรอยพระพุทธรูปใหม่ที่ให้ชายฉกรรจ์เหล่านี้พ้นจากหน้าที่ราชการอื่น ทรงจัดให้เป็นพวกขุนโขน เป็นข้าพระปฏิบัติรักษาพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรีแต่อย่างเดียว

โขนทวาร เป็นชื่อเรียกประตูป่า หมายถึง ชุ่มประตูที่สะอาดด้วยใบไม้กิ่งไม้ ให้ผู้ที่จะไปทัพเดินลัดไป มีพราหมณ์นั้นอยู่บนร้านสูง สองข้างประตูนั้นมีหน้าที่ประน้ำเทพมนตร์ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่กองทัพที่ยกไป ภายหลังได้เปลี่ยนเป็นพระสงฆ์พรหมน้ำพระพุทธรูปมนต์ เท้าที่ปรากฏในสมัยโบราณ ประตูป่าหรือโขนทวารทำเฉพาะทางบก เพราะกองทัพยกไปทางบกเป็นส่วนมาก ในสมัยกรุงเทพฯ เคย

ปรากฏครั้งหนึ่งว่าเคยทำโขนทวารทางน้ำ คือเมื่อครั้งเจ้าพระยา
ภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ในรัชกาลที่ ๕
เจ้าพระยาภูธราภัยเป็นแม่ทัพลงเรือกระบี่ปราบเมืองमार ส่วน
นายทัพนายกองอื่นๆ ก็ลงเรือโขน มีกัญญานายละล้า พร้อมคน
พายนายไพร่พลทหารซึ่งเกณฑ์เข้ากองทัพ เมื่อได้ฤกษ์เรือแม่ทัพ
ก็เข้าไปรับพระราชทานน้ำสังข์ทรงเจิมจากพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว ต่อจากนั้นให้โห้สามลา ถอยเรือพายออกพ้นหน้าพระที่นั่ง
ไปเข้าโขนทวาร แล้วยิงปืนในลำเรือกระบี่ปราบเมืองमार ๖ นัด
พระสงฆ์สวดชัยันโต พรหมน้ำพระพุทธรณ์ และพราหมณ์ช้ดน้ำ
พิธีทั้งนายไพร่

คเชนทร์ศิวสานาน เป็นพระราชพิธีเดือนห้า เพ็งมีขึ้นในแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพิธีใหญ่ได้ทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ขึ้น ได้เสด็จออกไปเฝ้าขอพระที่นังอนันตสมาคม (ในพระราชวัง) เมื่อทรงจุดเครื่องนมัสการทรงศีลแล้ว อาลักษณ์อ่านคำประกาศแสดงเหตุแห่งพระราชพิธี ในคำประกาศนั้นเริ่มว่า

ขอประกาศแก่พระสงฆ์และเทพยดา ว่าพระเจ้าแผ่นดินได้เกลี้ยกล่อมราชสมบัติแล้ว ทรงพระราชดำริถึงการแต่ก่อน เคยทำพระราชพิธีซึ่งเรียกว่า ชรรคโธวนพิธีศรีสังข์ปานกาล ชำระอาวุธและตีมน้ำพระพิพัฒน์ซึ่งเรียกว่า พระราชพิธีธรรมิกมงคล ให้เจริญความสามัคคีซึ่งโดยตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง ช่วยกันปราบปรามหมู่ปัจเจกมิตรรักษาพระราชอาณาเขต เป็นการช่วยขวัญให้หมู่ทหารทั้งปวงเกิดความกล้าหาญ เคยทำปีละสองครั้งเป็นกำหนด ทรงพระราชดำริถึงพระคุณพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณสืบมา จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและให้ตั้งการพระราชพิธี เพื่อจะให้บรมราชพาหนะทั้งปวงเป็นสุขสบาย ด้วยอำนาจที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและการพระราชพิธีนี้ บันดาลให้क्षตระกูลทั้งปวงมาสู่พระบารมี คือช้างนั้นช้างนั้น (ในประกาศออกชื่อพระยาช้างทั้งปวงเต็มตลอดสร้อย) จนถึงพระยาปราบไตรจักร พลายพานพลแสน พลายเล็บครบ และช้างวิเศษพลายพังอยู่ในกรุง อีกช้างต่อช้างเถื่อนพลายพังทั้งปวง ที่อยู่กรุงเก่า และกองนอกหัวเมือง ม้าก็ว่าชื่อม้าระวางบรรดาที่มีอยู่

หลังจากอ่านประกาศแล้วพระสงฆ์สวดมนต์ ในวันรุ่งขึ้นเวลาเช้า พระสงฆ์รับพระราชทานฉันทน์ ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ปักประจำ